

Historica is een uitgave van de Vereniging voor Vrouwengeschiedenis en verschijnt drie keer per jaar (februari, juni en oktober).

Informatie op Internet:
<http://www.let.ruu.nl/hist/info/VVG/>

Redactie

Zonneke Matthée (hoofredactie)
 Fia Dieteren
 Marije Groos (eindredactie)
 Marijke Huisman (eindredactie)
 Lizzy Jongma
Redactie-adres
 Schokkerwerf 1
 2317 DM Leiden
 Tel: 071-5215873
 E-mail: zmathee@worldonline.nl

Lidmaatschap/abonnement

VVG, p/a IIAV, Obiplein 4, 1094 RB Amsterdam
 Tel: 020-6651318; Fax: 020-6655812
 Contributie 1998:
 f 40,00 per jaar (studentlid, o.v.v. collegekaartnummer, of inkomen onder f 1500,00 p.m.)
 f 55,00 per jaar (lid)
 Leden van de VVG ontvangen *Historica* automatisch en hebben stemrecht bij de jaarlijkse Algemene Ledenvergadering.
 Abonnee f 30,00; Instellingen f 40,00
 Abonnees kunnen geen aanspraak maken op de rechten van de leden. U kunt lid of abonnee worden door te bellen, door het bedrag over te maken op het **VVG gironummer 4102980**, of door een briefkaart te sturen naar de Vereniging voor Vrouwengeschiedenis. U ontvangt dan een acceptgiro.
 Het abonnementsgeld dient vooruit te worden betaald. Abonnementen worden automatisch verlengd tenzij één maand voor het verstrijken van de abonnementsperiode (voor 1 december) schriftelijk is opgezegd. Donaties zijn ook van harte welkom.

Inleveren kopij:

Auteurs wordt verzocht tevoren contact op te nemen met de redactie.
 De redactie behoudt zich het recht voor om bijdragen te weigeren. Auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van hun bijdragen.

Advertenties: 071-5215873

Bestuur Vereniging voor Vrouwengeschiedenis

- voorzitter: **dr. Maria Grever**
 Tel. 024-3615761 (fax 024-3612807) e-mail: M.Grever@let.kun.nl
- 1e secretaris: **drs. Jeannine Hendriks**
 Tel. 075-6318873, e-mail: ijmh@globalxs.nl
- 2e secretaris: **drs. Marianne Boere**
 Tel. 020-6651318, e-mail: boere@iiav.nl
- Penningmeester: **drs. Frieda Boekweit**
 Tel. 020-5810547, e-mail: sequoia@xs4all.nl
- **drs. Esther Captain**
 Tel. 030-2538231, e-mail: Esther.Captain@lel.uu.nl
- **dr. Emily Hemelrijk**
 Tel. 023-5323613, e-mail: hemelrijk@rullet.leiden-univ.nl
- **drs. Anneke Linders**
 Tel. 020-6723263, e-mail: Linmos@xs4all.nl

Raad van Aanbeveling van de VVG

prof.dr. Piet Blaas (EUR)
 prof.dr. Hans Blom (UvA en NIOD)
 prof.dr. Rosi Braidotti (UU)
 prof.dr. Willy Jansen (KUN)
 prof.dr. Paul Klep (KUN)
 prof.dr. Selma Leydesdorff (UvA)
 prof.dr. Joyce Outshoorn (RUL)
 prof.dr. Marjan Schwegman (UU)

Dutch representative IFRWH

dr. Berteke Waaldijk
 Homeruslaan 58
 3581 MJ Utrecht
 Tel. 030-2536151
Internet: www.arts.inimelb.edu.au/Dept/History/ifrwh.html

Correspondentieadres VVG

p/a IIAV
 Obiplein 4
 1094 RB Amsterdam
 Tel: 020-6651318
 Fax: 020-6655812

ISSN 1382-3914

Lay-out: E. van Dusseldorp

Druk: Zet & Print, Naarden

Netwerken

Weer zie ik de afweerreflex. Netwerken is fout, roept weezin op en veroorzaakt botsingen. Ik ben aanwezig op een studiemiddag over vrouwenhistoricae en de arbeidsmarkt. Allen welbespraakt, maar met zuinige mondjes als het om netwerken gaat. Het had ook een studiemiddag van andere vrouwelijke professionals op de arbeidsmarkt kunnen zijn. De afweerreflex was waarschijnlijk niet anders geweest.

Ik begrijp het echt niet. We kennen elkaar, we zijn meestal jarenlang lid van dezelfde vereniging en we willen toch op de hoogte blijven van elkaars onderzoek? Altijd weten we elkaar te vinden op ieders specifieke deskundigheid: voor het schrijven van een artikel of het houden van een lezing. Daarmee zijn we een netwerk, en we netwerken allemaal. Of je er nu vóór of tegen bent.

Maar netwerken riekt naar vriendjespolitiek, iets oneigenlijks dat niet zuiver is en niet bij ons soort vrouwen past. Wel bij niet-politiek-correcte mannen natuurlijk, die al zo lang het *oldboys*-netwerk in stand houden. Maar daar trekken wij ons welgevormde neusje voor op. Of dat zo verstandig is? Kijk eens naar de positie van vrouwen in de top van de Nederlandse wetenschap. Tel hoeveel eersteklasbanen door vrouwen bezet zijn. Precies: daar is iets mis gegaan. Aan de instroom van studenten ligt het niet. Na een lange inhaalmanoeuvre bestaat die voor meer dan de helft uit vrouwen. De eerste sporten van de carrière nemen ze enthousiast, maar hogerop raken ze uit beeld. Er verschijnen vuistdikke rapporten over de oorzaken. Het glazen plafond of de andere keuzes die vrouwen nu eenmaal maken, of nou ja, vul maar wat in. Allemaal waar.

Wat zou ik graag eens een ander rapport willen lezen, waarin het hoe en waarom van netwerken op weg naar de top wordt uitgelegd. Met een mooi geschreven inleiding die vertelt dat netwerken niets met profiteren van doen heeft, maar alles met uitwisselen en delen. Gezien onze socialisatie tot vrouw zou dat toch bij uitstek geschikt voor vrouwen moeten zijn! Ach, wat zou ik het toejuichen al die zuinige mondjes vrijuit te zien spreken over kwaliteiten en capaciteiten. En dan niet alleen op een studiemiddag, maar ook in de wandelingen, tijdens een zakelijke lunch, via een e-mail of een vriendelijk telefoontje. Jezelf willen laten kennen en jezelf via je netwerk kenbaar willen maken, dat is niet alleen op weg naar de top, maar op iedere plaats in het leven belangrijk. Zo ondersteunen wij elkaar en ons zelf. En wat kan daar mis mee zijn?

Zonneke Matthée

POLITIE

- Politiewerk, ook een vrouwenzaak!
Liesbeth Kortbeek 3

KOOKONDERWIJS

- Kooklessen. Rolbevestigend of roldoorbrekend?
Annemarie de Knecht-van Eekelen 6

NVR

- "Niet doen, maar zijn"
Marijke Huisman 9

ARBEIDSMARKT

- *Historica* op de arbeidsmarkt
Ellen de Dreu & Marijke Huisman 13

MOEDERSCHAP

- Ongehuwd moederschap in de zeventiende eeuw
Manon van der Heijden 16

ONMANNELIJKHEID

- Onmatige mannen
Jasmijn Bovendeert 19

ONDER DE LOEP

- Heleen Massee & Marijke Huisman 22

RECENSIE

- Lesmateriaal 'Nederland in beweging'
Fia Dieteren 23
- Heropvoeding en behandeling
Anoushka Boet 25
- Maria Montessori
Lizzy Jongma 26

VERS VAN DE PERS 28

HISTORICA SERVICE 29

JAARREDE VOORZITTER VVG

- Liaisons historiques
Maria Grever 30

Foto omslag:

Zomertentue vrouwelijke politie te Rotterdam, 1956.

De vrouwelijke agenten in Rotterdam droegen de platte mannenpet met klep!

Historische collectie Politie Rotterdam-Rijnmond.

Politiewerk, ook een vrouwenzaak!

Het Internationaal Comité voor Politievrouwen (1926-1935)

Liesbeth Kortbeek

Agentes in uniform zijn niet meer uit het moderne straatbeeld weg te denken. Tot de jaren vijftig bestond er echter grote weerstand tegen politievrouwen, met name tegen politievrouwen in uniform. Om een positie voor vrouwen bij de politie te bevechten, en om hun positie te versterken werd in 1926 het Internationaal Comité voor Politievrouwen van de Wereldbond van Vrouwen voor Kiesrecht en Gelijk Staatsburgerschap opgericht. Liesbeth Kortbeek verdiepte zich in de doelstellingen van het Comité en de discussies die er gevoerd werden over en door de politievrouwen. Want was het nu wel of niet noodzakelijk dat politievrouwen een uniform kregen? En wat zouden politievrouwen eigenlijk moeten doen?

Wat is het nut en de noodzaak van vrouwelijke politie? Over deze vraag werd in 1926 in Parijs gediscussieerd door de deelnemers aan het congres van de Wereldbond van Vrouwen voor Kiesrecht en Gelijk Staatsburgerschap (verder: Wereldbond). Het agendapunt was ingebracht door Duitsland, het eerste land waar vanaf 1903 met enige continuïteit vrouwen bij de stedelijke politie werden benoemd.¹ Nog tijdens het congres zou de discussie leiden tot de oprichting van het Internationaal Comité voor Politievrouwen.

Aan het begin van deze eeuw lag het initiatief tot benoeming van politievrouwen in zowel Europa als Noord-Amerika bij buitenstaanders, met name bij vrouwenorganisaties. Als gevolg van groeiende overheidsbemoeienis en wetgeving, zoals de kindervetten, moest de politie (de sterke arm der wet) zich in die tijd ook op het nieuwe terrein van de zorg voor burgers begeven. Deze zorg, de zachte kant naast het overigens 'harde' politiewerk, kon volgens vrouwenorganisaties het beste door vrouwen worden ingevuld. Zij eisten daarom erkenning van het recht voor vrouwen om binnen de politiemacht met vrouwen en kinderen te werken.

De Wereldbond was niet uniek in haar aandacht voor politievrouwen. De Internationale Vrouwenraad startte tijdens het wereldcongres in 1925 te Washington een krachtig propaganda-offensief. Aanleiding was het dreigend ontslag van Amerikaanse en Britse politievrouwen. Politiebelangenorganisaties stelden zich, in die tijd van bezuinigen behoudend op. Zij waren van mening dat het werk van politievrouwen bij liefdadigheidsverenigingen of andere maatschappelijke instellingen thuishoorde. Bovendien zouden de politiebannen voor hun mannelijke leden behouden moeten blijven. Aletta Jacobs zag nog een andere reden: "meer en meer heren autoriteiten bleken het erg bedenkelijk te vinden dat de vrouwenpolitie 's avonds en 's nachts zoveel zag, wat de heren liever

ongezien lieten."² Ook bij de Volkenbond bestond belangstelling voor politievrouwen. In 1924 nam de Adviescommissie inzake de handel in vrouwen en kinderen een resolutie aan waarin de lidstaten werden opgeroepen politievrouwen in dienst te nemen. De oproep werd onderbouwd met de constatering dat in landen waar reeds politievrouwen werkzaam waren, de handel in vrouwen in kinderen afnam.

In de wereldwijde beweging voor aanstelling van politievrouwen nam het Internationaal Comité voor Politievrouwen van de Wereldbond dus geen unieke plaats in, maar wel een bijzondere. Voor het eerst was er sprake van een breed internationaal samenwerkingsverband tussen feministische burger- en politievrouwen en tussen politievrouwen onderling. De internationaal zeer gewaardeerde feministe Rosa Manus werd in 1927 voorzitter van het Comité. Mary Allen, commandant van een Engels politiekorps van vrijwilligers (de 'Women's Auxiliary Service'), werd secretaris. De inzet van het Comité was duidelijk: politiewerk was

Aviatrice Mrs. Battye-Agente de police Mary S. Allen Commandante. Promotiefolder IIAV.

ook een vrouwenzaak. Zowel het publiek als de (politie)autoriteiten dienden van het nut en de noodzakelijkheid van het werk van politievrouwen te worden doordrongen. Nog tijdens het wereldcongres te Parijs (1926) werden doelstellingen geformuleerd over de inzet en positionering van politievrouwen. Deze waren in de jaren daarna richtinggevend voor de wereldwijde werkzaamheden en campagnes van het Comité ter verbetering van de positie van politievrouwen en hun aanstelling. Naast algemene kwesties, zoals het streven naar gelijke arbeidsvoorwaarden en gelijkwaardige posities had het Comité ook aandacht voor specifieke politiekwesties, zoals de gewenste organisatievorm van de politievrouwen, het takenpakket en de uniformering. Wat was de Ausgangssituation en wat wenste het Comité inzake deze drie kwesties te veranderen? Die vragen vormen de rode draad van het hierna volgende betoog.

Isolement

Behoudens een enkele vooruitstrevende politiecommissaris stond de politiemacht niet te springen om vrouwen in hun systeem op te nemen. Buitenstaanders hadden gezorgd voor de benoeming van hoog gekwalificeerde vrouwen met een sociale, medische of juridische opleiding bij de politiemacht, maar in de organisatie namen deze pioniersters een bijzondere en geïsoleerde positie in. Dit kwam bijvoorbeeld tot uitdrukking in de aanspreektitel van 'politiezuster' of assistente. In 1918 werd een voor die tijd moderne organisatievorm in de Verenigde Staten gerealiseerd met de oprichting van het eerste vrouwenpolitiebureau te Washington D.C.: op een afzonderlijke afdeling van de stedelijke politie behandelden politievrouwen onder vrouwelijke leiding vrouwen- en kinderzaken. In 1919 volgde Londen met de 'Women Police Patrols'. Deze Londense geüniformeerde vrouwenpolitiedivisie was ontstaan uit de vrijwillige politiekorpsen, die vanaf het begin van de Eerste Wereldoorlog in Groot-Brittannië het straatbeeld kleurden.

De Engelse organisatievorm diende in 1923 als voorbeeld voor de oprichting van een Engels-Duits vrouwenpolitiekorps in Keulen. Dit korps was het resultaat van een unieke samenwerking tussen de Wereldbond en Keulse vrouwenorganisaties. Het onzachtzinnige optreden van de Britse militaire politie tegen Duitse meisjes die zich in de buurt van de Britse bezettingsmacht ophielden, vormde de aanleiding voor de oprichting van dit korps. De geüniformeerde 'Frauenwohl-fahrts-polizei' nam de taak van de Britse politie over, waarbij de bescherming van meisjes en het vroegtijdig ingrijpen bij dreigende prostitutie centraal stonden.

Sindsdien zag de Wereldbond een centrale afdeling onder leiding van een vrouw als ideale organisatievorm. Een goed voorbeeld van zo'n organisatievorm werd gevonden in de Hamburgse vrouwenpolitiedivisie (Weibliche Kriminal Polizei), die was opgezet door het Comitélid Josephine Erkens in 1927. Erkens' divisie bestond uit een rechercheafdeling en een zorgafdeling voor mensen in nood. Vanaf 1930 verrichtten de politievrouwen van deze divisie ook geüniformeerde surveillancedienst.³ De integratie van algemeen politiewerk en beschermend en hulpverlenend werk was in deze 'revolutionaire'

organisatievorm werkelijkheid geworden. De divisie trok wereldwijd de aandacht van politieautoriteiten.

Bescherming

Pioniersters in het politiewerk waren in het begin van de eeuw voor de afbakening van hun taak afhankelijk van de goodwill en vooruitstrevendheid van de leiding. Ze legden al dan niet de ambtse af, mochten al dan niet strafrechtelijk onderzoek doen, vrouwen en kinderen aanhouden (arresteren) en verhoren. Doorgaans bleven de taken beperkt tot bewaking, bescherming en begeleiding van en hulpverlening aan kinderen, meisjes en (gevallen) vrouwen. Vaak ook hielden agentes in burger toezicht bij danslokalen en gevaarlijke locaties, waar het zedelijk gedrag van mannen en vrouwen te wensen overliet. De al eerder genoemde Engelse vrijwillige politiekorpsen hadden een wat ruimere taak dan meestal het geval was in die tijd: vanaf 1914 surveilleerden de politievrouwen van dit korps zowel in burger als in uniform op straat ten dienste van vrouwen en kinderen.

De formulering van de taakstelling van politievrouwen in de doelstellingen van de Wereldbond was vaag: politievrouwen dienden aangesteld en ingezet te worden voor zaken die vrouwen, jonge mensen en kinderen betroffen en moesten zowel getraind worden voor het dagelijkse politiewerk als voor sociaal werk. Aan het Comité was de opdracht hieraan concrete invulling te geven. Het besloot vragenlijsten rond te sturen aan alle lidstaten en deze op zijn eerste studieconferentie in november 1927 in Amsterdam te behandelen. Op de conferentie kwam het Comité tot de conclusie dat de taakstelling van vrouwen bij de politie zeer uiteenlopend was. In de praktijk verrichtten politievrouwen in de aangesloten landen echter hoofdzakelijk preventief werk bij de kinder- en zedenpolitie, behalve in Engeland en Duitsland. Daar vervulden vrouwen met succes ook andere taken, waaronder straatsurveillance in uniform.⁴

Een ander gegeven dat uit de ingevulde vragenlijsten bleek, was het soms lage opleidingsniveau van politievrouwen. Het Comité besloot daarom dat vrouwen, die minimaal 25 jaar

Een aantal leden van het Internationaal Comité voor Politievrouwen tijdens het Wereldcongres te Berlijn (juni 1929); Mary Allen (midden) en Rosa Manus (rechts). Beeldarchief IIAV.

waren, pas na een gedegen sociale opleiding en maatschappelijke werkervaring bij de politie aangenomen mochten worden. Want politievrouwen mochten in opleiding en mentaliteit niet op een doorsnee politieman lijken! Deze hoog opgeleide functionarissen zouden volgens een promotiefolder uit 1928 van het Comité diverse werkzaamheden kunnen uitvoeren. Te denken viel aan straatsurveillance, onderzoek naar ontucht met kinderen, abortus en kindermoord, en onderzoek naar en verhoren van kinderen en vrouwen in zedenmisdrijven. In de reeks ontbrak evenwel het verhoor van mannelijke verdachten in zedenzaken. Aangenomen mag worden dat het merendeel van de Comitéleden op het standpunt stond dat politievrouwen beschermd moesten worden tegen de zieke en onreine geest van zedendelinquenten. Enkele leden maakten hier tegen bezwaar, onder wie Erkens: ook politievrouwen waren in staat mannelijke verdachten te verhoren! In haar divisie (Hamburg) werden de politievrouwen immers bij alle stadia van crimineel onderzoek betrokken.

Uiteindelijk werd in juni 1929, tijdens het wereldcongres van de Wereldbond in Berlijn het takenpakket van politievrouwen krachtiger geformuleerd: politievrouwen behoorden ingezet te worden bij alle zaken die vrouwen en kinderen betroffen. Daartoe moesten zij volledige bevoegdheid, gelijkwaardige (rechts)posities en het recht op het dragen van een uniform krijgen.

Natuurlijk overwicht?

Een echte politievrouw draagt een uniform. Dat was althans de mening van de Engelse commandante Mary Allen. Maar alleen in Duitsland, de USSR en Groot-Brittannië was dit in de jaren tien en twintig het geval, in het bijzonder bij de straatsurveillance dienst. De Wereldbond was wat terughoudender in deze kwestie: om de status naar het publiek te verzekeren en voor eigen bescherming zouden politievrouwen het recht moeten hebben een uniform te dragen. In dit besluit lag tevens het recht om te surveilleren besloten.

Binnen het Comité liepen de meningen over het uniform uiteen. Enerzijds waren status en gezag redenen om een uniform te dragen. Anderzijds waren de niet-herkenbaarheid, de bijzondere status en het natuurlijk overwicht argumenten ervan af te zien. Daarnaast vormde de mannelijke verschijning, ofwel het verlies aan vrouwelijkheid, door het dragen van een uniform een belangrijk punt van discussie. Overigens was het merendeel van de politieautoriteiten mordicus tegen politievrouwen in uniform en het door hen verrichten van straatsurveillance. Het gaf geen pas!

In Berlijn konden de vele belangstellenden uit politiekringen en vrouwenbeweging in 1929 voor het eerst zien waaruit het werk van de geüniformeerde politievrouwen in surveillance dienst bestond. De propaganda-film *Die Weibliche Polizei* toonde op prachtige, melodramatische wijze het werk van twee geüniformeerde politievrouwen die lopend en fietsend surveillance verrichtten. Ze hielpen bijvoorbeeld onwel geworden mensen, pakten een straatverkoopertje op en brachten hem thuis. Op een station reddden de politievrouwen een vrouw die werd lastig gevallen door twee louche uitziende heren en brachten haar in veiligheid. De vrijpostige heren werden echter niet op hun gedrag aangesproken!⁵ De boodschap van de film was helder: het werk van deze politievrouwen was essentieel.

Postzegel

In de jaren dertig doofde het elan van het Comité. Het kreeg gevoelige klappen te verwerken door het uitsteden van een aantal stimulerende leden, onder wie de Nederlandse inspectrice Meta Kehrer, en door de opheffing van de Hamburgse vrouwenpolitiedivisie van Erkens. Kehrer kampte met tijdsgebrek en met de commotie rondom de zelfmoord van twee van haar lesbische ondergeschikten in 1931. Deze dramatische gebeurtenis werd door de Duitse politieautoriteiten aangegre-

pen om Erkens van haar functie te ontheffen. Daar bleef het echter niet bij. In het maatschappelijk en politiek onrustige Duitsland werden door de afzonderlijke staten en politieautoriteiten discussies in gang gezet over de (on)zin van vrouwen bij de politie. Tegen het midden van de jaren dertig was het Comité uit de openbaarheid verdwenen. Een postzegel uit een waardevolle serie over vrouwen, die door de Turkse regering werd uitgegeven ter gelegenheid van het Wereldbondcongres in Istanboel (1935), kan als laatste propagandadaad worden gezien. Op één van de zegels werd Mary Allen, pr-vrouw en secretaris van het Comité, afgebeeld.

Een aantal factoren heeft bijgedragen aan het verdwijnen van het Comité in de crisisjaren: het ontbreken van continuïteit in de bijeenkomsten door de slechte financiële positie van de Wereldbond, het tekort aan professionele krachten en de afnemende belangstelling voor dit specifieke onderdeel onder invloed van het internationaal steeds dreigender wordende klimaat. Mary Allen was bovendien sympathisant van Hitler geworden. Zij bewonderde zijn militaire stijl van leidinggeven en strijd tegen het communisme (bolsjewisme). De joodse voorzitter, Rosa Manus, daarentegen was overtuigd pacifiste. Zij zette zich in de jaren dertig in voor de ontwapening en de opvang van Duitse vluchtelingen. Tot in de oorlogsjaren spande alleen nog de Internationale Vrouwenraad - en de aangesloten Nationale Vrouwenraden - zich in voor politievrouwen.

De concrete resultaten van de inspanningen van het Internationaal Comité voor Politievrouwen zijn slecht meetbaar. Het aantal vrouwen in politiedienst nam eind jaren twintig wel toe, en er was belangstelling ontstaan voor politievrouwen in de media, op (politie)congressen en bij autoriteiten. Gesteld kan worden dat het Comité stem en (morele) steun gaf aan politievrouwen en hen inspireerde tot vorming van eigen nationale en regionale belangengroepen. Pas in de jaren vijftig vond echter wereldwijd een geleidelijke acceptatie van surveillerende en geüniformeerde politievrouwen plaats.

Sommige besluiten van het Comité behielden nog lange tijd actualiteitswaarde. Hoewel in Engeland, Duitsland en de Verenigde Staten in de jaren zeventig de vrouwenpolitiebureaus en -divisies verdwenen, en er integratie in 'mannensectoren' plaatsvond, werden in India juist 'Women Police Stations' opgericht en achtte men een maatschappelijke vooropleiding wenselijk. Op Nederlands initiatief werd in 1989 het Europees Netwerk van Politievrouwen opgericht. Deze organisatie is inmiddels uitgegroeid tot een professioneel netwerk. Eén van haar aanbevelingen luidt: *Vrouwelijke slachtoffers van geweld zouden op hun verzoek in staat moeten worden gesteld hun aangifte bij een vrouwelijke officier te doen.*⁶ Een waardig opvolgster van het Internationaal Comité voor Politievrouwen, die deze aanbeveling vanzelfsprekend vond!

Liesbeth Kortbeek studeerde Gender- en Vrouwengeschiedenis aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen.

1. Veel van de in dit artikel verwerkte gegevens zijn ontleend aan mijn manuscript *Beweging voor en van politievrouwen*. Zie ook: Nelleke Manneke, *Vrouwen van kaliber. Politievrouwen in de twintigste eeuw* (Apeldoorn 1998).
2. A.H.J., 'De eerste vrouwenpolitie', in: *Maandblad* 1(1926), p. 1.
3. Ursula Nienhaus, manuscript *Ein krasser Fall van Mobbing? Der Fall Josephine Erkens*.
4. Verslag en rapportages van de studieconferentie te Amsterdam zijn te vinden in: GA-A., Meta Kehrer 384-134 en IIAV, archief Rosa Manus 60-61.
5. Een kopie van deze stomme film bevindt zich in het Nederlands Politie Museum te Apeldoorn.
6. *ENP-Newsletter* (oktober 1997), p. 4.

Kooklessen: rolbevestigend of roldoorbrekend?

Een discussie rond 1900

Annemarie de Knecht-Van Eekelen

Het kook- en huishoudonderwijs zorgde aan het einde van de negentiende eeuw voor discussies, waarin verschillende opvattingen over de taak van de vrouw met elkaar botsten. In de ogen van feministes was het onderwijs aan deze scholen rolbevestigend, doordat het meisjes opleidde tot huisvrouw en moeder. Voor andere vrouwen betekende dit onderwijs juist een mogelijkheid tot professionalisering van het huishouden, van belang voor meisjes uit verschillende lagen van de bevolking, en geschikt middel tot verheffing van het volk.

De geschiedenis van het huishoud- en nijverheidsonderwijs is de laatste twintig jaar bestudeerd vanuit verschillende invalshoeken. Huishoudkundigen, voedingsdeskundigen, sociologen, historici, pedagogen en anderen hebben ieder op hun eigen wijze inventariserende of beschouwende overzichten of detailstudies samengesteld.¹ Bestudering van het thema in verband met de herdenking van de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid vulde voor mij het bestaande beeld aan. Door de presentaties en de congressen werkte deze Tentoonstelling in 1898 als een kristallisatiepunt waar bestaande opvattingen helder naar voren kwamen en voor een groter publiek inzichtelijk werden gemaakt. Op de Tentoonstelling waren de “Kook- en Huishoudscholen” prominent aanwezig. Er was een “leerkeuken” ingericht met moderne materialen en nieuwe apparaten. Speciale aandacht ging uit naar de wit geëmailleerde gootsteen, een ijskast, kleine kookkachels, pannenrekken in plaats van “onhygiënische keukenkasten” en open planken in plaats van het muffe gootsteenkastje. Aan de wanden hingen anatomische wandplaten die bij het onderwijs in de voedingsleer en hygiëne op de scholen werden gebruikt. Het doel van deze presentatie was meer bekendheid te geven aan het kook- en huishoudonderwijs en de critici tot zwijgen te brengen. Kritiek zou er echter altijd blijven, omdat dit type onderwijs - gericht op de professionalisering van de rol van huisvrouw - per definitie een ambivalent karakter had.

Elitaire uitstraling

Het kookonderwijs was in 1898 pas een jaar of tien oud. De in 1888 opgerichte eerste Kookschool in Den Haag kan worden gezien als een vervolg op de demonstratielessen in koken die in 1887 op de Tentoonstelling van Voedingsmiddelen werden gegeven.² De aandacht voor koken en voedingsleer paste in het streven naar een verbetering van de volksgezondheid en van de volksvoeding in het bijzonder. In diverse kringen, bij artsen en in de Maatschappij van Nijverheid, bestond de mening dat de volksvoeding onvoldoende was. Kooklessen

zouden daarin verandering kunnen brengen.

Het onderwijs op de kookscholen of kook- en huishoudscholen wilde zich richten op leerlingen van alle standen. Freule Jeltje de Bosch Kemper, de initiatiefneemster van de oprichting van de Amsterdamsche Huishoudschool in 1891, formuleerde dit als volgt: “De kennis van huishoudkunde is van belang voor iedere vrouw, welke ook hare maatschappelijke positie wezen mogen”. Tegelijkertijd zei zij echter ook: “Van goed beoefende huishoudkunde kan een verheffende invloed uitgaan op het geheele maatschappelijke leven”.³ Een man zou dan niet meer de behoefte hebben om zich over te geven aan de “drankprikkel” en aan “verkeerde vermaken buitenshuis”. Door een geordend en gezellig huishouden en het bieden van een doelmatige voeding kon de volkswrouw bijdragen aan de verbetering van de maatschappelijke toestanden.⁴ Het burgerlijk beschavingsoffensief, zoals dat al sinds een eeuw door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen werd beleden, richtte zich nu op het huishouden.

In werkelijkheid hadden deze scholen een vrij elitaire uitstraling. Aan de Amsterdamsche Huishoudschool waren de volwassen meisjes uit de betere standen intern op school. Ze werden daar ingewijd in alle kneepjes van de huishouding en voorbereid op hun leven als spil van hun eigen of andermans gezin. In het eerste jaar na de oprichting telde de school zeven interne leerlingen; de cursusduur was toen nog één jaar, later uitgebreid tot twee jaar. Niet elke leerling begon even enthousiast aan deze opleiding. Ze hadden vaak een diploma van het algemeen middelbaar onderwijs en waren meer theoretisch dan praktisch geschoold. De huishoudschool moest daarin verandering brengen. Daarin slaagde de school vooral door de inspanning van de leraressen, “zelf zoo vol ijver en ambitie”, en de alom aanwezige directrice, toentertijd Suze Meyboom. Veel aandacht gaven de leraressen aan de kooklessen en de verwerking van voedingsmiddelen. De recepten zijn terug te vinden in het *Kookboek van de Amsterdamsche Huishoudschool* dat vele malen is herdrukt;⁵ de leerlingen bodden ondertussen met “een schotel verbrande aardappelen, of

ongare kool", of de te schuin gesneden boterhammen. In het jaar waarin ze intern waren, leerden ze niet alleen huishouden, maar ook "werken en denken". Ze werden gevormd voor de maatschappij en konden op hun beurt een "onbedorven dorps-meisje" opleiden tot een goed dienstbode.⁶ Want deze "meid" moest kunnen koken, wassen, huishoudelijk werk doen, schuren, poetsen, kamers doen, vaten wassen en zo verder.⁷

De scholen wilden van het deftige imago af en verkondigden regelmatig dat zij ook leerlingen uit de "volksklasse" hadden en dat het kookonderwijs juist voor deze leerlingen zo belangrijk was. Voor volksmeisjes organiseerden de scholen avondlessen.⁸ Zij moesten leren hoe ze eenvoudige en voedzame maaltijden tegen een lage prijs konden bereiden. De lessen aan de volksmeisjes moesten immers bijdragen aan de verbetering van de volksvoeding, zo oordeelden de burgerdames. Dat deze meisjes zelf andere ideeën hadden over wat nuttig was, blijkt wel uit de verzuchting dat iedereen "die zich met volksonderwijs bezighoudt" dikwijls "wordt teleurgesteld door de onverschilligheid" van deze leerlingen.⁹

Een Amsterdams initiatief om lessen koken en huishoudkunde dan liever al op de lagere school te geven of aan de wat oudere meisjes tot 15 jaar, die het herhalingsonderwijs volgden dat aansloot op het lager onderwijs, strandde echter. Dat lag dit maal niet aan problemen met de leerlingen, maar aan de schoolopziener. Hij hield zich aan de Wet op het Lager Onderwijs en daarin stonden

geen vakken koken en huishoudkunde vermeld.¹⁰ In Den Haag was de schoolopziener soepeler geweest; daar werden sinds 1894 demonstratielessen koken gegeven aan de leerlingen van de herhalingscholen, evenals enkele jaren later in Delft en Leiden. De Bond van Leraressen bij het Huishoudonderwijs, opgericht in 1898, liet het er niet bij zitten. Na een wijziging van de lageronderwijswet voerden zij in Amsterdam een geslaagde actie voor de introductie van kooklessen. In 1903 konden zich zo'n negenhonderd meisjes van de herhalingscholen in Amsterdam voor de lessen laten inschrijven.¹¹

Mannenberoep

Tijdens de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid werd ruim aandacht besteed aan de diverse vormen van vakonderwijs voor vrouwen. Dit onderwijs moest het mogelijk maken dat vrouwen, in ieder geval totdat ze trouwden, een bron van inkomsten hadden. Het gebied van voeding en voedselvoorziening bood volgens een aantal sprekers daarvoor genoeg mogelijkheden.¹² De mogelijkheden voor een geschikte werkkring voor opgeleiden aan een kook- of huishoudschool was het meest voor de hand liggend om op deze tentoonstelling te bespreken. Men dacht daarbij in de eerste plaats aan de functie van lerares aan deze scholen en aan het werk als professionele huishoudster. Al in 1891 had de Haagse Kookschool examens afgenomen voor "lerares kookkunst" en in 1898 hadden de scholen voor deze examens een centrale examencommissie ingesteld.¹³ Martine Wittop Koning, de eerste lerares koken en voedingsleer aan de Amsterdamse Huishoudschool die gedurende ruim een halve eeuw haar stempel op dit onderwijs heeft gezet, zag in 1898 een groeiende arbeidsmarkt voor haar leerlingen. Volgens haar konden weeshuizen, ziekenhuizen, leger en marine "dankbaar werk verschaffen aan zeer vele vrouwen in Nederland".¹⁴

In hoeverre ze daarin gelijk had, staat te bezien, want juist voor leger en marine werden aan Amsterdamse Huishoudschool geen vrouwen maar mannen als kok opgeleid. Sinds 1895 kregen op last van de minister van Marine de koks aan boord van de oorlogsschepen een cursus van dertig lessen op de school. Dat beviel zo goed dat een jaar later ook de koks bij het leger daar een kookcursus moesten volgen. De directrice gaf bovendien adviezen aan het leger ter verbetering van de kwaliteit van de rantsoenen waarbij de kosten zelfs omlaag gingen. De school beschouwde deze activiteiten als een erkenning van het feit dat kookkunst een vak is dat men moet leren en niet een aangeboren vrouwelijke vaardigheid. Het was ook wel bijzonder dat vrouwen les gaven aan mannen. De kooklessen werkten in die zin roldoorbrekend. Anderzijds was het beroep van kok dikwijls een mannenberoep, zodat van een echte roldoorbreking pas sprake zou zijn zodra er meer vrouwelijke koks kwamen. Het is in ieder

geval duidelijk waarom in het programma van de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid ook kooklessen voor koks, soldaten en matrozen waren opgenomen.

De Tentoonstelling bood ook de gelegenheid om ideeën naar voren te brengen op andere terreinen van voedsel- en voedselvoorziening waarop vrouwen zich zouden kunnen bekwamen. Naast het pleidooi om meisjes op te leiden tot imker, ter bevordering van de bijenteelt¹⁵, kwam vakonder-

wijs in de land- en tuinbouw, dat aarzelend vorm begon te krijgen, al nadrukkelijk aan de orde.¹⁶ Er was bijvoorbeeld een tuinbouwschool in Bussum die net was opengesteld voor vrouwen, maar dan wel met een voor meisjes aangepast programma. Dat betekende veel aandacht voor het kweken van bloemen en "moeskruiden". Een combinatie van tuinbouwonderwijs en huishoudonderwijs zou ideaal zijn; de meisjes zouden dan leren hoe zij de zelf gekweekte groente en fruit konden verwerken en bewaren door "conserveeren en preserveeren". In feite was dit een voorzet voor de oprichting van het landbouwhuishoudonderwijs. Het duurde echter tot 1909 voordat een dergelijke vorm van onderwijs werd gerealiseerd in de eerste cursus voor meisjes.

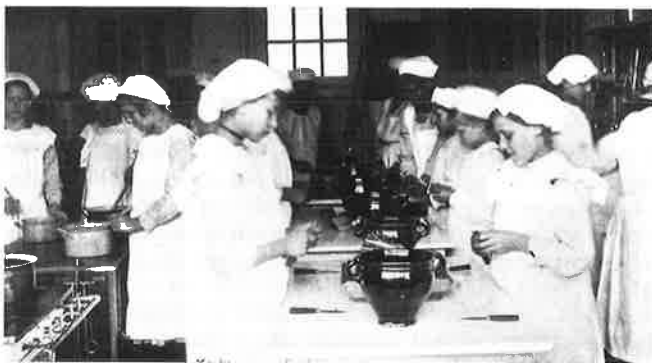
Dubbel doel

De presentaties van de diverse mogelijkheden om een vakopleiding te volgen riep bij vrouwen ambivalente gevoelens op. Want betekende een vakopleiding niet dat er minder aandacht zou zijn voor de huishoudelijke plichten? In diverse artikelen, lezingen en commentaren kwam naar voren dat de belangrijkste taak van een vrouw lag in haar gezin, als moeder en opvoeder. Uitgaande van dat beeld waren kooklessen en huishoudonderwijs dan toch acceptabel, want zij leidden meisjes op voor deze gezinstak. Toen mr. E. Fokker zich in zijn rede op het congres over de industrijscholen in deze zin uitliet, kreeg hij kritiek en bijval. Het was niet zijn pleidooi voor huishoudkunde in het herhalingsonderwijs dat contro-versiële reacties opriep; het was met name zijn suggestie dat voor meisjes "aan het bestaande wetenschappelijk onderwijs [...] onderricht in een of meer onderwerpen van huishoudkunde" konden worden toegevoegd.¹⁷

Wat viel helemaal niet in goed aarde bij Ida Heijermans, de organisatrice van het onderwijscongres op de Tentoonstelling. Zij zei: "Op meisjes-burgerscholen moet men geen kook- en ander onderwijs geven. Dat is opvoeden met een dubbel

Collectie Zonneke Matthée.

Leerlingen van de kookcursus van de Rotterdamsche Huishoudschool aan het werk ca. 1920. Collectie Gemeentelijke Archiefdienst Rotterdam.

doel".¹⁸ Petronella van Eelde was het echter niet eens met de door Heijermans' verkondigde emancipatorische denkbeelden. Van Eelde vond juist dat Fokker de rechten van de vrouw op een veel breder gebied erkende, hij hield rekening met "de vrouw als vrouw". Het "zou de dood zijn van den huiselijken kring, als met minachting gaat neerzien op al datgene, wat tot nu toe uitsluitend vrouwenwerk is geweest".¹⁹ Moest men de vrouw vooral blijven zien als toekomstige moeder, zoals Fokker dat wilde? Deze opvatting was eerder al genuanceerd door de arts en voormalig onderwijzeres Catharine van Tusschenbroek. In haar zeer bekend geworden lezing op de Tentoonstelling stelde zij dat het tekort aan levensenergie bij meisjes en vrouwen te wijten was aan de "tot leugen en economische afhankelijkheid voerende opleiding voor het huwelijk". Alleen een degelijke vakopleiding zou hierin verbetering brengen. Hoewel Van Tusschenbroek het huwelijk en het moederschap niet afwees, bleef bij de toehoorders toch vooral het streven naar onafhankelijkheid als thema hangen.²⁰

Na tien jaren

"De studie der geschiedenis leert ons dankbaar zijn voor ieder tiental jaren, dat wij later worden geboren", schreef Johanna Naber tien jaar na de Tentoonstelling.²¹ Als redactrice en verslaggeefster in *Vrouwenarbeid* had zij het beeld van wat zich op de Tentoonstelling afspeelde sterk beïnvloed.²² Het aantal Kook- en Huishoudscholen (vaak in combinatie met Industriescholen) was inmiddels gestegen van acht tot 32. Naber zag hierin een succes van de feministes, omdat van het koken en huishouden een vak was gemaakt waarin je moest worden opgeleid. Koken was nu een vak, waarin de noodzakelijk kennis over "de voedingswaarde, van de juiste toebereiding der spijzen" werd bijgebracht.²³ De kookleraresen gaven de inzichten van de wetenschappelijke voedingsleer door en propageerden maaltijden waarin zuinigheid, voedingswaarde en smakelijkheid werden gecombineerd.²⁴ De opleiding tot kooklerares, de cursussen voor koks en in het algemeen de lesprogramma's van de kook- en huishoudscholen zijn te beschouwen als uitingen van professionalisering. Er werd een kader van deskundige vrouwen gevormd die met succes het huishoudonderwijs, zoals dat tot 1968 werd gegeven, hebben bestierd. Voor diegenen die werden opgeleid tot leraressen, directrices en andere functies was het kook- en huishoudonderwijs roldoorbrekend. Maar wat leverden de kooklessen voor de leerlingen die het geleerde thuis gingen toepassen? Zij konden hun taak als huisvrouw op een meer professionele wijze beoefenen, maar ze bleven huisvrouw. Voor deze meisjes bood het huishoudonderwijs geen nieuwe kansen; het bevestigde hun rol in het gezin als vrouw en moeder.

Dr. Annemarie de Knecht-van Eekelen is bioloog en medisch-historicus. Zij is werkzaam op het Cito, Instituut voor Toetsontwikkeling, te Arnhem.

1. Zie o.a. Anneke H. van Otterloo, *Eten en eetlust in Nederland (1840-1990). Een historisch-sociologische studie*. Amsterdam, 1990, pp. 127-154; Mineke van Essen, *Opvoeden met een dubbel doel. Twee eeuwen meisjesonderwijs in Nederland*. Amsterdam, 1990, pp. 137-145; Ulla Jansz, *Denken over sekse in de eerste feministische golf*. Amsterdam, 1990, pp. 85-86.
2. Anneke H. van Otterloo, 'Voedzaam, smakelijk en gezond. Kookleraresen en pogingen tot verbetering van eetgewoonten tussen 1880 en 1940'. In: *Sociologisch Tijdschrift* 12 (1985), pp. 495-541, m.n. pp. 500-503.
3. Johanna Naber, *Het leven en werken van Jeltje de Bosch Kemper*. Haarlem, 1918, pp. 121-150, p. 146.
4. Martine Wittop Koning, 'Huishoud- en kookonderwijs'. In: *Vrouwenarbeid* nr. 17 (16-08-1898), pp. 144-145.
5. Geschreven door lerares koken en voedingsleer C.J. Wannée, *Kookboek van de Amsterdamsche Huishoudschool*. Amsterdam, 1910.
6. Baert de la Faille-Wichers Hoeth, 'Herinneringen aan mijn jaar op de Amsterdamsche Huishoudschool'. In: *Vrouwenarbeid* nr. 19 (20-08-1898), pp. 157-159.
7. Johanna Naber, 'Dienstboden-Congres Slot'. In: *Vrouwenarbeid* nr. 22 (27-08-1898), pp. 184-186. Bespreking van de voordracht van Anna Tydeman-Verschoor, directrice van de Haagsche Huishoudschool. Zie over het Dienstbodencongres ook: Maria Grever en Berteke Waaldijk, *Feministische Openbaarheid. De Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid in 1898*. Amsterdam, 1998, p. 244-249.
8. M.P. Mazeland, 'Het huishoudonderwijs'. In: A.C.L. Zuidberg (red.), *Huishoudkunde in Nederland*. Wageningen, 1978, pp. 251-266, m.n. p. 252-255.
9. Suze Salomons, 'Rubriek Kook- en Huishoudscholen'. In: *Vrouwenarbeid* nr. 13 (06-08-1898), p. 112.
10. Johanna Naber, 1918, p. 150.
11. M. Baggerman, *De betekenis van voeding en voedselbereiding in het huishoud- en nijverheidsonderwijs voor meisjes vanaf 1880*. Scriptie. Wageningen, 1983, p. 7.
12. Johanna Naber, 'Bespreking over vakopleiding voor vrouwen, Derde Dag, Slot'. In: *Vrouwenarbeid* nr. 5 (19-07-1898), pp. 44-48.
13. M. Baggerman, p. 14.
14. Martine Wittop Koning, 'Huishoud- en kookonderwijs'. In: *Vrouwenarbeid* nr. 17 (16-08-1898), pp. 144-145.
15. Johanna Naber, 1898, p. 46-47.
16. Johanna Naber, 1898, pp. 46-48.
17. E. Fokker, 'De zorg voor professioneel onderricht voor meisjes in Nederland en andere Staten. Omvang der bemoeiing van de Overheid hier en elders'. In: *Besprekingen over Industriescholen gehouden 5 September 1898. Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid*. Amsterdam, 1899, pp. 5-28.
18. Ibidem, p. 25.
19. Ibidem, p. 26.
20. Catharine van Tussenbroek, 'Het tekort aan levensenergie bij onze jonge vrouwen'. In: *Vrouwenarbeid* nr. 6 (21-07-1898), pp. 49-52; zie ook: Maria Grever en Berteke Waaldijk, pp. 255-256.
21. Johanna W.A. Naber, *Na tien jaren. 1898-1908. Herdenking der Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid*. Groningen, 1908, p.10.
22. Maria Grever, *Strijd tegen de stilte. Johanna Naber (1859-1941) en de vrouwenstem in geschiedenis*. Hilversum, 1994, pp. 60-64.
23. Johanna Naber, 1908, p. 92.
24. Anneke H. van Otterloo, 'Van kookleraresen tot diëtisten. Het streven naar verbetering van de maaltijd tussen 1880 en 1940'. In: A. de Knecht-van Eekelen en M. Stasse-Wolthuis, *Voeding in onze samenleving in cultuurhistorisch perspectief*. Alphen aan den Rijn/Brussel, 1987, pp. 110-134, m.n. p.119-122.

“Niet doen, maar zijn”

De Nederlandse Vrouwen Raad, 1898-1998¹

Marijke Huisman

In november van het herdenkingsjaar 1998 hield de Nederlandse Vrouwen Raad een grootse manifestatie in de Amsterdamse RAI. Er waren zeker tienduizend belangstellenden verwacht, maar uiteindelijk bezochten nog geen tweeduizend mensen *Vrouw en werk, 1898-1998*. Een grote teleurstelling, en niet de eerste uit de geschiedenis van de NVR, een raad die honderd jaar geleden werd opgericht om de krachten van alle geledingen binnen de vrouwenbeweging te bundelen. Een mooi streven, maar is het wel realistisch om de belangenbehartiger van ‘alle vrouwen’ te willen zijn?

De krachten bundelen, dat was de inzet van het plan om in navolging van de Verenigde Staten ook in Nederland een Nationale Vrouwenraad op te richten. De voorbereidingen voor de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid wekten zo’n geestdrift onder de samenwerkende vrouwen, dat zij besloten een blijvende samenwerking aan te gaan. Na een snelle actie - de journaliste en feministe Martina Kramers bezocht alvast in juni 1897 de tweede Algemene Ledenvergadering van de International Council of Women (ICW) in Londen - werd nog tijdens de Nationale Tentoonstelling besloten een Nationale Vrouwenraad van Nederland op te richten die zich zou aansluiten bij de Internationale Vrouwenraad (ICW). En al op 29 oktober 1898 kwamen de afgevaardigden van 25 organisaties naar het Utrechtse Gebouw van Kunsten en Wetenschappen om de oprichtingsvergadering van de Nationale Vrouwenraad van Nederland (NVR) bij te wonen. Nog geen half jaar later lag er een huishoudelijk reglement en waren de statuten definitief vastgesteld. In juni 1899 kon de voorzitter, Marianne Klerck-van Hogendorp samen met Martina Kramers en Marie Rutgers-Hoitsema naar Londen afreizen om de Nationale Vrouwenraad van Nederland te vertegenwoordigen op het ICW-congres. De energie van de Nationale Tentoonstelling en de bereidheid samen te werken waren dus gebundeld. Maar wat werd nu het doel van de Nationale Vrouwenraad? Een statutencommissie kwam, geïnspireerd door de doelstelling van de ICW, tot de volgende formulering:

“De Nationale Vrouwenraad van Nederland, uitgaande van de meening, dat man en vrouw elkanders werk op elk gebied moeten aanvullen, zullen zij het werk van den volkomen mensch tot stand brengen, wenscht de vrouwen van Nederland te organiseren en het werk van allen te verenigen, teneinde aller streven met bewustheid te richten op de verwezenlijking van deze volledige samenwerking.”

Jaarvergadering van de NVR in Arnhem, 1939. Staand in het midden: toenmalig voorzitter Johanna Westerman. Beeldarchief IIAV.

De doelstelling werd nogal algemeen geformuleerd, en dat moest ook wel want de Nationale Vrouwenraad wilde een forum zijn voor allerlei verenigingen. Verenigingen die meer of minder progressief waren, maar die zich alle inzetten voor “verbetering van den geestelijken, zedelijken, lichamelijken, maatschappelijken, economischen en rechtstoestand van de Nederlandsche vrouw in het bijzonder en van het Nederlandsche volk in het algemeen”. De NVR wilde bovendien een politiek en religieus neutraal orgaan zijn, en in de statuten werd bepaald dat er niet gediscussieerd kon worden over politieke en/of religieuze strijdpunten. Een reden voor rooms-katholieke en sociaal-democratische vrouwenclubs om zich niet bij de NVR aan te sluiten.

Om de neutraliteit nog meer te waarborgen werd er in de statuten een unanimitéitsbeginsel opgenomen, elke aangesloten organisatie had dus een vetorecht over principiële voorstellen

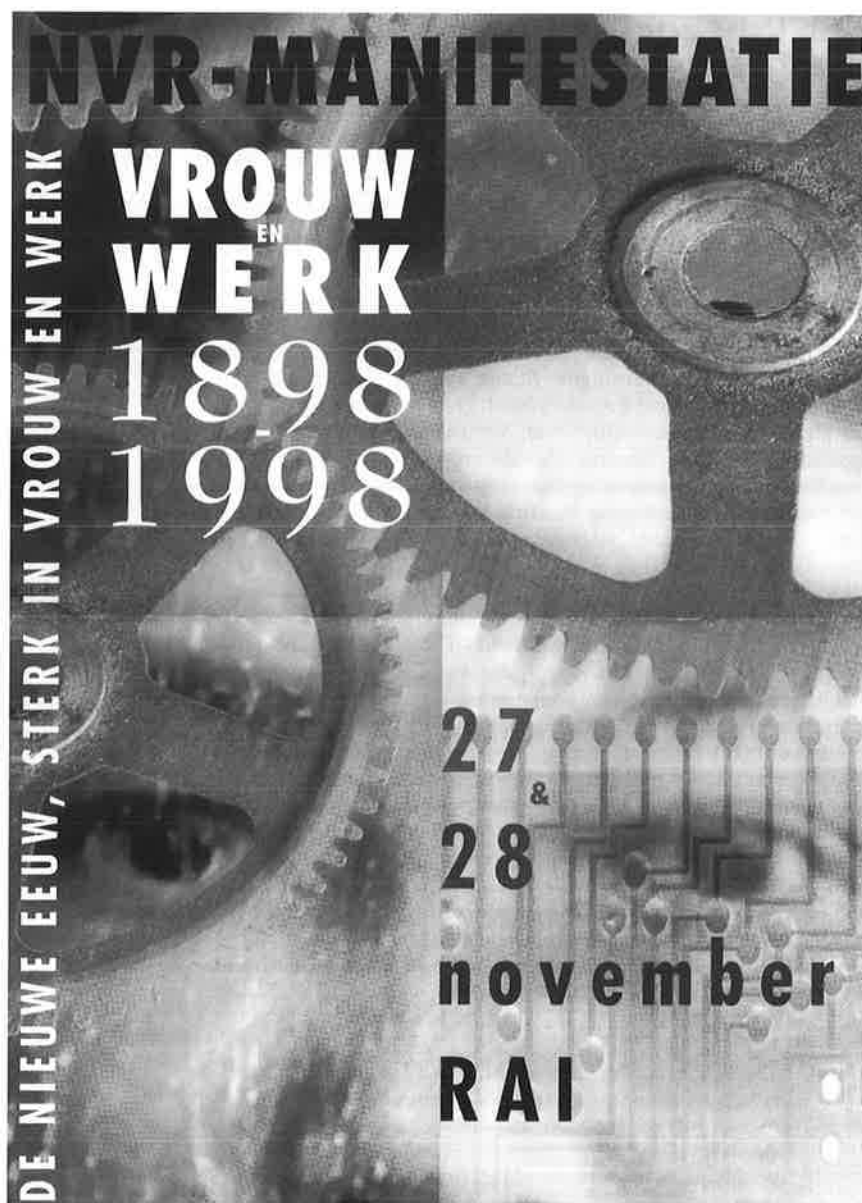
die op de Algemene Vergadering werden ingediend. Maar dat streven naar neutraliteit, gecombineerd met de verscheidenheid aan aangesloten organisaties maakte het vaak niet gemakkelijk tot overeenstemming te komen over bepaalde punten. Zo werden er in de eerste tien jaar van het bestaan van de NVR maar drie principiële besluiten gewijd aan het vrouwenkiesrecht, die ook nog eens vrij gematigd werden gesteld, zoals in 1913: "Bij eventuele Grondwetsherziening trachte de NVR de invoering van actief en passief vrouwenkiesrecht te bevorderen". Tot 1938 lagen verreweg de meeste besluiten van de NVR op het vlak van opvoeding en onderwijs. Vrij algemeen was men kennelijk van mening dat onderwijs een goede manier was - beter dan actievoering of protest - om veranderingen in de maatschappij te bewerkstelligen. In 1935 drong de NVR er bijvoorbeeld bij de regering op aan "dat het onderwijs aan de jeugd in de scholen bewust zal worden geleid naar een geest van verzoening tusschen de rassen, volken en de klassen." Daar werd onmiddellijk aan toegevoegd: "Zulks een leiding behoeft allerminst aankweken van vaderlandsliefde en gevoel van nationale eigenwaarde uit te sluiten".

Want de NVR profileerde zich vóór alles als een *nationale* organisatie die zich opwierp om de positie van vrouwen te verbeteren, zodat zij hun rol als burgeressen in de Nederlandse samenleving als geheel beter konden uitoefenen. Als de gemeenschap als geheel in een crisis verkeerde, ging het niet aan speciaal op de rechten van vrouwen te hameren, zo vond een deel van de NVR-aanhang. Toen de nog steeds geringe arbeidsmogelijkheden voor vrouwen in de jaren dertig werden beperkt door allerlei overheidsmaatregelen onder invloed van de economische crisis, liet de NVR dan ook nauwelijks van zich horen. Betaalde arbeid was altijd al een heikel punt geweest binnen de Raad. Een substantieel deel van de leden had vanuit religieus standpunt namelijk ernstige, principiële bezwaren tegen het buitenshuis werken van de gehuwde vrouw. Deze leden vonden dat haar plaats, als moeder, in het gezin lag. In de jaren dertig trok de Raad zich daarom terug in zijn politieke neutraliteit en stelde de NVR zich zeer terughoudend op in de maatschappelijke discussie over vrouwenarbeid.

Na verloop van tijd werd het idee dat de NVR zich actief moest bemoeien met actuele thema's grotendeels losgelaten. In de jubileumrede ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan van de NVR stelde Johanna Westerman bijvoorbeeld: "... zijn betekenis [van de NVR.mh] ligt veel meer in het *zijn*, dan in het *doen*, zoodat tastbare resultaten niet op een rijtje, zooals jaartallen in geschiedenisboekjes kunnen worden vermeld." Het ging er de NVR vooral om, informatie uit te wisselen en elkaar op de hoogte te stellen van de bezigheden van elke organisatie afzonderlijk. Maar de informatie-uitwisseling bleef beperkt - onder de aangesloten organisaties waren nog steeds geen katholieke en sociaal-democratische vrouwenorganisaties te vinden. Daar kwam waarschijnlijk pas aan het begin van de jaren zeventig verandering in, toen de Nationale Vrouwenraad werd omgevormd tot de Nederlandse Vrouwen Raad.

Open forum

Na de Tweede Wereldoorlog kreeg de NVR het steeds moeilijker, met name doordat er in 1944 een concurrerende organisatie was opgericht: het Nederlandsche Vrouwen Comité. Het plan voor dit Comité was al tijdens de oorlog ontstaan, toen ook onder vrouwen het idee van een Doorbraak steeds meer aanhang kreeg. Vrouwen zouden, dwars door alle zuilen en hokjes heen, met elkaar moeten samenwerken. Het was de bedoeling van oprichtsters Marie Anne Tellegen en Jane de Jongh dat dit Comité - net als de NVR - vrouwen van alle richtingen zou gaan vertegenwoordigen, en op die manier haar bijdrage zou leveren aan de wederopbouw. In het NVC was echter óók plaats voor rooms-katholieke, orthodox-protestantse en sociaal-democratische groeperingen. Dat was immers een voorwaarde om daadwerkelijk alle Nederlandse vrouwen te kunnen vertegenwoordigen en niet zoals de Nationale Vrouwenraad slechts een deel, aldus Tellegen. Onder leiding van Marie Anne Tellegen, in 1945 benoemd tot directeur van het Kabinet der Koningin, werd het NVC al spoedig hét adres voor de regering en andere instanties die zich tot de Nederlandse vrouwenwereld wilden wenden. Voor

Affiche voor de manifestatie *Vrouw en Werk*, 1898-1998 die op 27 en 28 november 1998 in de Rai werd gehouden.

de Nationale Vrouwenraad bleef er weinig anders over dan zich gewoon aan te sluiten bij het NVC.

Door het bestaan van het NVC was de Nationale Vrouwenraad een deel van haar identiteit kwijtgeraakt. Voorzitster Ten Bruggen Cate stelde bij het 60-jarig bestaan van de NVR in 1958 dat het NVC een deel van de taak van de Raad had overgenomen, "namelijk het agerende deel, het contact met de Regering, het wijzen op discriminaties, het vragen om vrouwen in commissies waar deze weer vergeten zijn". Voor de Raad bleef er eigenlijk niet veel meer over: de Nationale Vrouwenraad was verworpen tot een zeer open forum waar de ontstane inzichten zelden of nooit leidden tot zichtbare resultaten.

In de jaren zestig, met de komst van nieuwe vrouwenorganisaties als MVM en Dolle Mina, werd de situatie voor de NVR steeds nijpender. De feministen van die organisaties leken zich op geen enkele manier verwant te voelen met de traditionele vrouwenorganisaties. Zij waren gemiddeld veel jonger dan de achterban van de al langer bestaande organisaties, bovendien verschilden zij van mening over de stand van de emancipatie. Waren de traditionele vrouwenorganisaties van mening dat de emancipatie in feite voltooid was - het kwam er nu alleen nog op aan dat vrouwen daadwerkelijk verantwoordelijkheid voor en in de samenleving gingen dragen - de nieuwe beweging ging ervan uit dat de emancipatie nog helemaal niet voltooid was. Een ander groot verschil tussen de traditionele en de nieuwe vrouwenorganisaties was de zienswijze van de jonge feministen dat de maatschappij anders georganiseerd moest worden om de emancipatie daadwerkelijk mogelijk te maken. Dit verschil van inzicht bevorderde het contact tussen de generaties binnen de vrouwenbeweging niet, en een groep als MVM besloot na enige verkennende gesprekken met de NVR in 1972 dan ook niet tot aansluiting bij de Raad.

Problemen

Toch sijpelde er langzaam aan wat van de nieuwe ideeën door naar de NVR. Bij het jubileum in 1973 haalde de toenmalige NVR-voorzitster Ada Richters-Wolvijs met instemming woorden van Joke Kool-Smit aan dat er een emancipatiebeleid moest komen en riep zij alle vrouwen op elkaar niet af te vallen en samen te blijven werken, ook met mannen. "Laten wij nu de mannen binnenhalen in onze organisaties en samenwerken. Het isolement is niet onze kracht, we moeten samen werken aan onze gezamenlijke emancipatie." Voor het eerst sinds jaren werd er weer gesproken over *doen*, in plaats van *zijn*. Op het vlak van vrouwenemancipatie bleek nog steeds een taak te liggen. Geen traditionele taak van zorg voor gezin en gemeenschap, maar veel meer moesten vrouwen sleutelen aan hun identiteit. Richters-Wolvijs pleitte dan ook vooral voor meer aandacht voor vormings- en voorlichtingswerk. Dit lag in de lijn van het beleid uit de vooroorlogse periode, toen ook met name onderwijs werd gezien als de sleutel tot verandering in de positie van vrouwen. Lag toen de nadruk op (beter) onderwijs voor meisjes, in de jaren zeventig en tachtig eisten vrouwen hun eigen scholing op.

Deze daadkrachtiger inhoudelijke koers ging gepaard met een reorganisatie. Al vanaf het midden van de jaren zestig was duidelijk dat het niet goed ging met de overkoepelende vrouwenorganisaties. Het NVC, de NVR en de Federatie voor Vrouwelijke Vrijwillige Hulpverlening (FVVH) waren dwalende, ze hadden geen duidelijk beleid. De koepels werden bovendien geteisterd door organisatorische en financiële problemen, en het plan ontstond om te gaan samenwerken. Na jaren van onderhandelen werd in 1972 een Interim Stichting (IS) opgericht, die de fusie gestalte moest gaan geven. Hun werk leidde in 1974 tot de oprichting van *De Nederlandse Vrouwen Raad*. De doelstelling werd - geïnspireerd door de declaratie van de Verenigde Naties (VN) uit 1967 tegen de discriminatie van vrouwen - geformuleerd als:

"De bewustwording van volledige verantwoordelijkheid van de vrouw in de samenleving bevorderen, met inachtneming van het eigen karakter en de zelfstandigheid van de aangesloten organisaties."

Aangezien 1975 door de VN was uitgeroepen tot het Internationale Jaar van de Vrouw kreeg de nieuwe Raad meteen de kans om zich te profileren. Dat verliep echter niet vlekkeloos. Er zou een grootse manifestatie in de Utrechtse Jaarbeurs worden georganiseerd, maar lange tijd was er onduidelijkheid over de financiering, het contact tussen het Nationaal Comité Internationaal Jaar van de Vrouw en de overheid verliep moeizaam en ook over de inhoud van de manifestatie bestonden heel verschillende ideeën. De ontwerp-discussienota *Jaar van de Vrouw* werd namelijk door de Vrouwenbond NVV en de Rooie Vrouwen in de PvdA dusdanig herschreven dat van de oorspronkelijke opzet nauwelijks meer iets over was. Deze organisaties gingen, in tegenstelling tot de NVR, uit van het idee dat er voor de "emancipatie van de mens" een structurele verandering van de maatschappij nodig was. Uiteindelijk werd pas in december 1974 duidelijk dat het hele project door zou gaan onder de noemer Emancipade.

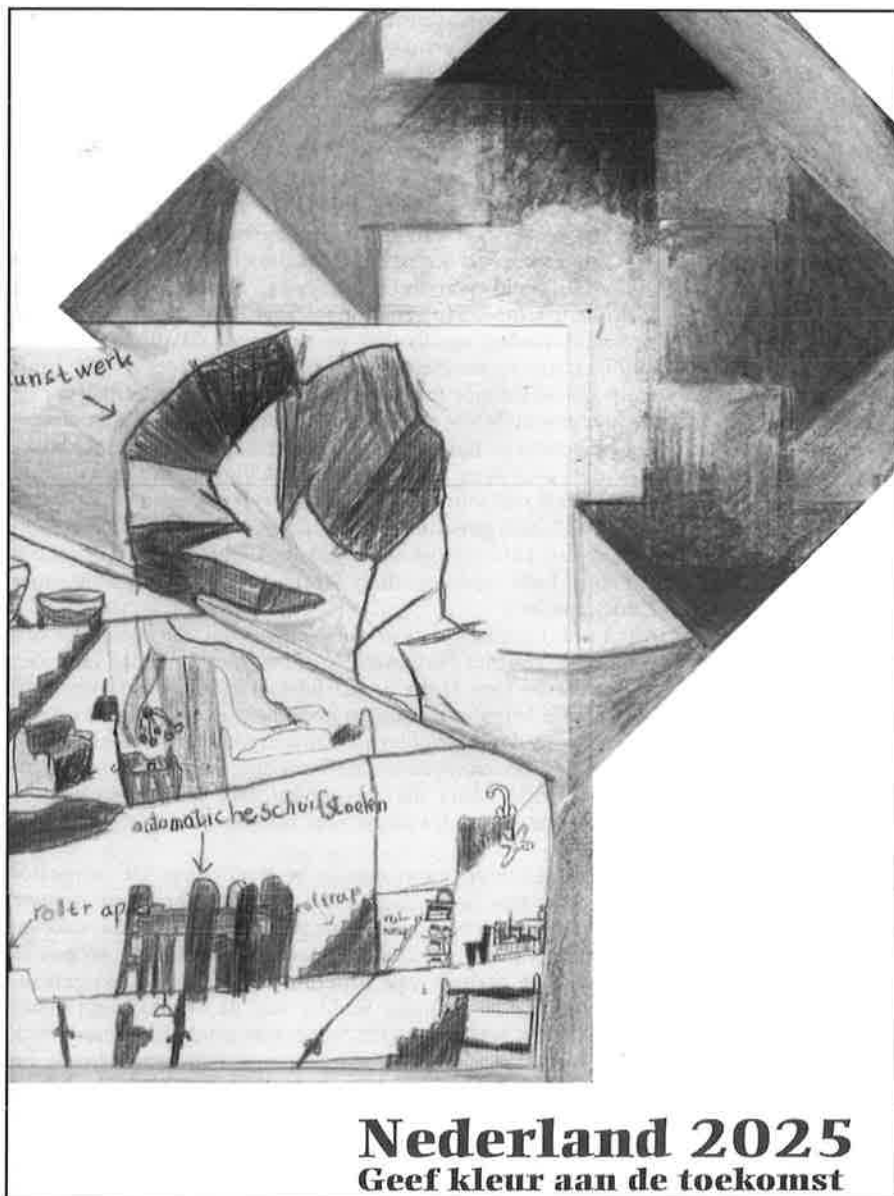
Maar ook toen nog was er veel tegenstand. De plechtige bijeenkomst van het Nationaal Comité Internationaal Jaar van de Vrouw in Den Haag op 13 februari 1975 werd verstoord door Dolle Mina's die zeiden geen jaar, maar een leven voor de vrouw te willen. Echter de Emancipade zelf was geen succes. In de pers overheerste de berichtgeving over groeperingen als Dolle Mina die weigerden mee te werken aan de manifestatie, en er kwamen veel minder bezoekers dan verwacht.

En weer waren er organisatorische problemen. De aangesloten organisaties lieten al in 1977 weten dat er bij de nieuwe Raad knelpunten bestonden "op het vlak van functie, taak en uitvoering van de werkzaamheden van de NVR", en pas in 1982 leek de periode van structuurproblemen en reorganisaties achter de rug. Onder leiding van de nieuwe voorzitter Joos Schaap werd gekozen voor een duidelijk inhoudelijk beleid op twee actuele thema's, te weten emancipatie en arbeid. Om de twee aandachtsgebieden zichtbaar te maken, werd voor twee projecten gekozen, Vrijwilligerswerk en Weerstanden tegen emancipatie.

De Raad leek een radicale keuze te hebben gemaakt voor de verbetering van de positie van vrouwen door middel van emancipatie en (economische) zelfstandigheid. Joos Schaap hield in haar inleiding op het jaarverslag van 1981 het automatisme waarmee vrouwen hun pas bevochten betaalde baan opzegden, nu het economisch tij aan het keren was, en als vrijwilligster - bijvoorbeeld in de zorg, waar veel bezuinigd werd - aan de slag gingen. Zij riep de vrouwenorganisaties daarom op voor zichzelf te kiezen:

"We moeten kiezen wat wij nu eigenlijk willen. Of meegaan in de strijd voor werkelijke vrouwenemancipatie, of traditiegetrouw zeggen: eerst de anderen, en als er iets overblijft dan kom ik wel aan de beurt. En als u dan terugtreedt zodat eerst de problemen van anderen in deze maatschappij opgelost kunnen worden, als u niet blijft aandringen op maatschappijveranderingen, die werkelijk gelijke rechten en kansen bieden, als u terugtreedt voor uw kinderen, voor wie doet u dat dan: voor uw zoon of voor uw dochter?"

Aan het eind van de jaren tachtig was een groot deel van de activiteiten van de NVR gericht op het recht van vrouwen op economische zelfstandigheid en maakte de NVR zich naar de overheid toe sterk voor de herverdeling van betaalde en onbetaalde arbeid. Maar weer werd de Raad geteisterd door problemen. Er waren tegenstellingen binnen het Dagelijks

Nederland 2025 Geef kleur aan de toekomst

In dit boekje presenteert de NVR-Commissie Duurzame Ontwikkeling een toekomstscenario waarin het sociale belang centraal staat (Den Haag: NVR, 1998).

Bestuur, en tot overmaat van ramp wilde het ministerie van WVC niet langer een koepelorganisatie subsidiëren. Het ministerie drong dan ook aan op een grondige reorganisatie.

Solidariteit

In 1992 werd de Nederlandse Vrouwen Raad nieuwe stijl aangekondigd. Die nieuwe stijl zat vooral in de splitsing tussen de NVR als vereniging en het nieuw opgerichte Vrouwen Adviesbureau Overheidsbeleid (Arachne). De vereniging moest een platform en een spreekbuis voor de vrouwenbeweging zijn. Het Vrouwen Adviesbureau Overheidsbeleid Arachne legde zich speciaal toe op het signaleren en analyseren van ontwikkelingen op beleidsgebied. Organisaties, waaronder de NVR, konden bij het bureau terecht met informatie-vragen en problemen. Op basis van de gegevens van Arachne konden organisaties dan zelf weer aan de slag. Arachne was een neutraal en onafhankelijk bureau dat geen standpunten innam.

De NVR probeerde als koepel van 43 organisaties in het contact met de overheid kritische geluiden vanuit de achterban over beleidsvoorstellen gehoor te laten vinden, en op die

manier aan beleidsbeïnvloeding te doen. Maar opnieuw bleek het moeilijk om gezamenlijk tot standpunten te komen, en de NVR opereert dan ook vaak op het gebied van weinig gevaarlijke thema's. Zo profileert de NVR zich de laatste jaren met name op het gebied van de duurzame ontwikkeling. In het najaar van 1995 nam de NVR het besluit hier een commissie voor in te stellen. Als thema speelt het milieu al geruime tijd een belangrijke rol binnen de NVR. Veel vrouwen uit de achterban van de Raad kunnen zich van oudsher vinden in thema's als milieu, vrede en ontwikkeling/vorming. Inmiddels leidt deze NVR-commissie een bloeiend bestaan; ze werkte mee aan het derde Nationaal Milieu Plan en is een belangrijk aanspreekpunt voor het Ministerie van VROM. De Commissie heeft zich met name onderscheiden door een 'sociale' kijk op duurzame ontwikkeling. Vanuit het idee dat de discussie over duurzaamheid te veel gaat over de zorg voor het milieu en economische groei, heeft de NVR "een derde dimensie" geïntroduceerd: de sociale dimensie. Duurzame ontwikkeling vereist een mentaliteitsverandering en een economie die gericht is op dematerialisering. Daarom moeten volgens de NVR juist sociale waarden als betrokkenheid en zorg, maar ook arbeidstijd worden geïntegreerd in het duurzaamheidsbeleid. De Commissie pleit dan ook voor arbeidstijdverkorting, meer mogelijkheden voor deeltijdarbeid, en een verdere herverdeling van arbeid en zorg. De tijd die op die manier vrijkomt, kan gebruikt worden om meer aandacht te besteden aan de sociale en natuurlijke leefomgeving van mensen.

Solidariteit met mens en milieu. Dat lijkt het motto van de NVR in de jaren negentig. Een motto waar weinigen het mee oneens zullen zijn, en dat geldt eigenlijk voor de hele NVR. De thema's die van oudsher op de agenda van

de Raad stonden - vrede, onderwijs - zijn zo algemeen dat vrijwel iedereen zich daar in kan vinden. Dat verklaart misschien het grote aantal aangesloten organisaties, in 1998 waren dat er 54 - een totale achterban van ruim een miljoen mensen. Maar waar was die achterban op de herdenkingsmanifestatie in november van het vorige jaar? En waar blijven de jonge(re) vrouwen in de aanhang van al die organisaties? En wat verbindt 'alle vrouwen' eigenlijk? Dat zijn vragen die de NVR zich zou moeten stellen, wil ze de volgende eeuw gaan halen en niet verworden tot een zeer open forum van met name oudere vrouwen.

Marijke Huisman studeerde Geschiedenis aan de Universiteit Utrecht, met als specialisatie Vrouwenstudies Letteren. Zij is redactielid van Historica.

1. Dit artikel is gebaseerd op de brochure *Een forum van vrouwen. De Nederlandse Vrouwen Raad, 1898-1998* (NVR, 1998) die ik schreef voor de NVR-manifestatie *Vrouw en Werk, 1898-1998*.

Historica op de arbeidsmarkt

Ellen de Dreu & Marijke Huisman

Hoe vergaat het historicae op de arbeidsmarkt? Die vraag stond centraal op de studiemiddag die de VVG 27 maart j.l. hield. Om enig zicht te krijgen op dit deel van de arbeidsmarkt, organiseerde bestuurslid Ellen de Dreu een enquête onder de VVG-leden waarvan zij de resultaten voor Historica heeft uitgewerkt. Hoe het een jonge onderzoekster vergaat die buiten het kader van de universiteit werkt, vertelde Peggy Plet op die middag. Zij koos ervoor haar baan op te geven en in haar eigen tijd en met haar eigen geld, zonder begeleiding te werken aan een boek over de geschiedenis van Surinaamse slavinnen. Marijke Huisman maakte een portret van haar; het eerste in een serie over Historicae op de arbeidsmarkt.

Een van de doelstellingen van de VVG is zich in te zetten voor de verbetering van de positie van historicae op de arbeidsmarkt, en van vrouwen in het historisch bedrijf. De studiemiddag van 27 maart was bedoeld om inhoud aan die doelstelling te geven, en een van de resultaten van de middag is dat het onderwerp arbeidsmarkt nu hoog op de agenda van de VVG staat. De middag werd bezocht door meer dan veertig vrouwen, die actief discussieerden over het thema.

Om meer zicht te krijgen op de positie van VVG-leden op de arbeidsmarkt, heeft het VVG-bestuur een enquête verstuurd die in totaal door tachtig vrouwen ingevuld is teruggestuurd. De respons is dus ruim 25 procent van het totale VVG-bestand en is daarmee niet representatief.

Van de tachtig respondenten heeft meer dan de helft (63 procent) een vaste baan. Slechts twee respondenten beschouwen zichzelf als werkloos. Hierbij moet worden opgemerkt dat de gemiddelde leeftijd van de respondenten relatief hoog is, namelijk 42 jaar. Een groot deel van de respondenten is geboren in de jaren veertig of vijftig, zodat zij de arbeidsmarkt betraden in een tijd dat die relatief ruim was - met name in het onderwijs.

Van de tachtig respondenten geven 28 vrouwen aan dat zij vrouwengeschiedenis hebben gestudeerd. Van de 51 respondenten die geen vrouwengeschiedenis hebben gestudeerd, hebben 22 vrouwen wel cursussen gevolgd op dit gebied. Hierbij moet wel rekening worden gehouden met het feit dat het nog maar kort, en dan ook nog maar in beperkte mate, mogelijk is om in het vakgebied vrouwengeschiedenis af te studeren. Negen vrouwen zijn gepromoveerd op een vrouwengeschiedenisonderwerp. Van deze negen vrouwen hebben er acht een baan gevonden in de wetenschap: vijf als universitair hoofddocent met een vaste aanstelling en drie als docent en/of onderzoeker met een tijdelijke aanstelling. Deze acht

vrouwen kunnen in meer of mindere mate in hun werk bezig zijn met vrouwengeschiedenis. Vier vrouwen werken onbetaald aan een promotie op een onderwerp binnen vrouwengeschiedenis; drie van hen hebben een betaalde baan eraanstaand. Aangenomen kan worden dat deze vrouwen hun boterham verdienen in een sector buiten de wetenschap en in hun vrije tijd werken aan een promotie. De vierde vrouw geeft aan werkloos te zijn. Van de tien vrouwen die in een ander vakgebied promoveren of zijn gepromoveerd, geven acht vrouwen aan dat zij in hun werk bezig kunnen zijn met vrouwengeschiedenis. Zeven van de tien vrouwen hebben een vaste of tijdelijke aanstelling binnen de wetenschap.

On/tevreden

Twaalf vrouwen hebben geschreven dat zij langdurig (meer dan twaalf maanden) werkloos zijn geweest na de beëindiging van hun studie. Acht van de twaalf langdurig werklozen hebben een studie vrouwengeschiedenis gevolgd. Er is bovendien een duidelijk verschil in het aantal maanden werkloosheid dat wel en niet afgestudeerden vrouwengeschiedenis bij elkaar hebben gesprokkeld. De 51 vrouwen die niets of nauwelijks iets aan vrouwengeschiedenis hebben gedaan in hun opleiding waren in totaal 225 maanden werkloos (dat is gemiddeld 4 1/2 maand). Daarentegen zijn de vrouwen die wel vrouwengeschiedenis hebben gestudeerd bij elkaar 265 maanden werkloos; dat is gemiddeld 9 1/2 maand. Bovendien zijn de vrouwen die geen vrouwengeschiedenis hebben gestudeerd meer tevreden met hun huidige baan. 21 van de 51 vrouwen (41 procent) geven aan geen andere functie te ambiëren. Daartegenover geven slechts 7 van de 28 afgestudeerden vrouwengeschiedenis (25 procent) aan dat zij geen andere functie ambiëren en dus tevreden zijn met hun baan. 75 procent van de afgestudeerden vrouwengeschiedenis

ambieert dus een andere functie.

Het is moeilijk om een eenduidige verklaring te geven voor deze verschillen. De gemakkelijke verklaring is dat een studie vrouwengeschiedenis leidt tot een langduriger werkloosheid na het afstuderen en/of tot andere baan dan die gewenst is. Aan de andere kant moet er ook rekening mee gehouden worden dat de vrouwen die geen vrouwengeschiedenis hebben gestudeerd, over het algemeen ouder zijn (vrouwengeschiedenis bestaat immers nog niet zo lang) en dus te maken hadden met een andere situatie op de arbeidsmarkt dan de jongere generatie. Ook volgens de respondenten is de arbeidsmarkt de grootste oorzaak van werkloosheid. Een derde van de niet-afgestudeerden vrouwengeschiedenis (31 procent) legt de oorzaak van de eventuele werkloosheid bij de arbeidsmarkt, in plaats van persoonlijke omstandigheden. Van de afgestudeerden vrouwengeschiedenis geeft zelfs 42,8 procent aan de arbeidsmarkt als belangrijkste oorzaak voor de werkloosheid zien.

Strategieën

Aan het einde van de enquête konden de VVG-leden en abonnees van *Historica* suggesties aandragen om de positie van historicae op de arbeidsmarkt te verbeteren. Veel vrouwen noemden netwerken als een belangrijk middel, zowel met andere VVG-leden als met vertegenwoordigers van 'de

arbeidsmarkt'. Netwerken met potentiële werkgevers zou tot doel kunnen hebben om hen op de hoogte te brengen van de vele capaciteiten van historicae (zoals schrijven en analyseren) en zodoende de groep historicae te ontdoen van hun 'stoffige' imago.

Een aantal respondenten stelde verder voor om cursussen te organiseren om de kansen van historicae op de arbeidsmarkt te vergroten. Genoemd werden cursussen netwerken, management, onderhandelen en loopbaantraining. Daarnaast werden vele andere mogelijkheden aangedragen om de kansen van historicae op de arbeidsmarkt te vergroten, zoals lobbyen bij onderzoeksinstituten, bemiddelen tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt, het zelfstandig creëren van werkgelegenheid, het bestrijden van discriminatie en het creëren van nieuwe rolmodellen. Inmiddels heeft het VVG-bestuur de positie van historicae hoog op de agenda staan.

Verschillende respondenten stelden voor om een artikelserie in de *Historica* te publiceren over voorbeelden van historicae die op een creatieve manier zijn omgegaan met hun kansen op de arbeidsmarkt. Aan deze suggestie is onmiddellijk gehoor gegeven door de redactie van *Historica*. Hierna is het eerste portret van een vrouw op de arbeidsmarkt te lezen. In komende nummers van *Historica* zullen meer portretten volgen van allerlei historicae die zich in diverse functies op de arbeidsmarkt bewegen.

Peggy Plet.

"Ik doe geen concessies als het om mijn onderzoek gaat"

Peggy Plet: zelfstandig onderzoekster

In deze eerste aflevering van een serie portretten van historicae op de arbeidsmarkt komt een gedreven onderzoekster aan het woord. Peggy Plet doet in haar eigen tijd en met haar eigen middelen onderzoek naar de sociale geschiedenis van Surinaamse slavininnen. Zij vertelt waarom zij voor deze werkwijze heeft gekozen, en wat haar drijft.

Dat boek over de geschiedenis van Surinaamse slavininnen móet er komen, zei Peggy Plet (1966) op de VVG-studiemiddag. "Ik vind het belangrijk dat bekend wordt hoe die vrouwen geleefd en overleefd hebben. Als zwarte vrouw vind ik het helemaal belangrijk om te weten hoe mijn voormoeders hebben geleefd en dat door te vertellen. Mensen nu, zeker in deze witte maatschappij, moeten zich realiseren waar ze vandaan komen en wat voor strijd er geleverd is. Je kunt de plaats waar zwarte mensen nu zijn niet voor kennisgeving aannemen. Het mag niet vergeten worden dat er mensen voor hebben gewerkt, geleden en gestreden dat wij nu kunnen doen wat we willen doen. Zeker voor de kinderen die hier geboren worden, vind ik het belangrijk dat de geschiedenis van Surinaamse mensen ten tijde van de slavernij ergens beschreven staat.

Want straks zullen alle mensen die zich nog maar iets van die geschiedenis kunnen herinneren, er niet meer zijn. En waar moet je dan naar toe?"

"Er is zo weinig bekend over met name het leven van de slavinnen. Eind jaren zeventig, begin jaren tachtig zijn er wat scripties en artikelen verschenen over dit onderwerp, maar daarna is het hier in Nederland weer gestopt. De laatste jaren zijn er wel enkele belangrijke studies over de Surinaamse slavernij verschenen, maar dan vooral vanuit economisch perspectief. Dus op dit moment weten we vrij veel over hoe de economie werkte ten tijde van de slavernij, maar hoe de mensen die zorgden dat die economie draaiende werd gehouden, hoe die hun leven ervaren hebben, daar is bijna niks over bekend. In die zin wil ik proberen de geschiedenis aan te vullen, door dat sociale aspect van de slavernij boven tafel te krijgen."

Behalve zwarte mensen hun geschiedenis terug te geven, streeft Peggy Plet er ook naar dat witte mensen zich bewust worden van de koloniale geschiedenis in Suriname. "Ik hoop dat men ooit eens op een normale manier met dat verleden omgaat, dus niet alleen met schuldgevoel en schaamte. Dat er, hoe pijnlijk het ook is, over de slavernij gepraat kan worden. Nu kunnen mensen nog zeggen dat ze het niet hebben geweten. Maar als de geschiedenis ergens beschreven staat, en je weet het niet, dan ligt het aan jezelf. Het is bovendien niet alleen ons verleden, zeker in het geval van Suriname en Nederland kan je toch wel spreken van een bijzondere historische band, en dan ben je het naar elkaar toe verplicht om kennis van elkaars geschiedenis te hebben. Want uiteindelijk is het een gezamenlijke geschiedenis."

Spons

Al tijdens haar studie Portugees aan de Universiteit van Utrecht raakte Peggy Plet geïnteresseerd in het thema slavernij. Zij studeerde in 1994 af met een doctoraalscriptie over Braziliaanse slavinnen, en ze wilde verder onderzoek doen naar Surinaamse slavinnen. Ze kreeg een subsidie om een onderzoeksvoorstel te maken dat uiteindelijk bij NWO ingediend zou moeten worden. Maar zover is het nooit gekomen: "Het is heel moeilijk om er tussen te komen, om begeleiding te vinden, mensen te vinden die enthousiast zijn voor je onderzoek en die verstand van slavernij én van gender hebben. In Amerika zijn ze veel verder op het gebied van zwarte vrouwenstudies en zwarte geschiedenis, en ik heb mijn subsidie dan ook gebruikt om de Fullbright Scholarship binnen te halen, zodat ik een jaar kon studeren aan de Universiteit van Madison in Wisconsin. In dat jaar heb ik als een spons zoveel mogelijk informa-

tie opgezogen, zodat ik in Nederland verder zou kunnen als zelfstandig onderzoeker. Ik heb toen heel veel boeken gekocht, heel veel gekopieerd, en ik ben nog steeds bezig met het materiaal dat ik toen heb vergaard."

Het gebrek aan goede begeleiding was één obstakel voor het onderzoek zoals Peggy dat voor zich zag, maar een ander was het feit dat een proefschrift aan bepaalde voorwaarden moet voldoen, die zij als beperkend ervaarde. "Je moet je onderzoek zo aanpassen totdat anderen er wat in zien, en dat vond ik heel moeilijk. Ik wilde bovendien een toegankelijk boek schrijven, waarin vrouwen zich zouden kunnen herkennen. Ik vergeet nooit dat ik eens in het vrouwenhuis was, en de vrouwen die daar waren, vroegen wat er eigenlijk bekend was over onze voormoeders. "Helemaal niks, behalve wat in die en die studie staat", zei ik, waarop zij reageerden met "Ja, maar dat is zo'n moeilijk boek, ik kwam nauwelijks door de inleiding heen!" Dat was dus een heel theoretisch boek, waardoor die vrouwen dat boek gewoon opzij gelegd hebben, en dat wil ik niet. Ik wil dat het voor een zo breed mogelijk publiek toegankelijk wordt. Het is hun geschiedenis, en het boek moet ook voor hen zijn. Ik doe niet gauw concessies als het om mijn onderzoek gaat, daarom koos ik er bewust voor om niet op de universiteit verder te gaan. Het gaat mij ook niet om het promoveren op zich, als ik dat had gewild had ik al lang een of ander onderzoekje voor elkaar kunnen krijgen en was ik al drie jaar bezig geweest. Maar ik weet misschien te goed voor wie ik wil schrijven, hoe ik wil schrijven. En het is heel moeilijk om anderen ervan te overtuigen dat je het op die manier wilt doen."

Taak

Een nadeel aan het leven als zelfstandig onderzoeker, vindt Peggy dat je zelf heel hard moet werken aan je contacten. "Ik vind het niet erg om alleen te werken, naar het archief te gaan en dan thuis de aantekeningen weer uit te werken en te bedenken wat ik verder wil. Maar ik mis de contacten met andere mensen, die je feedback en kritiek kunnen geven." In ieder geval ondervindt ze veel steun van een Amerikaanse vriendin die onderzoek doet naar zwarte vrouwen in de burgerrechtenbeweging, en die haar op de hoogte houdt van recente literatuur en debatten. Daarnaast heeft Peggy een grote inspiratiebron: de Amerikaanse historica Darlene Clark Hine. "Zij is een jaar of dertig geleden begonnen met het in kaart brengen van de geschiedenis van zwarte vrouwen in Amerika. Na haar promotie belde een aantal mensen bij haar aan, en zij zeiden: "Hier heb je een doos materiaal, schrijf jij maar een boek over zwarte vrou-

wen." Ze dacht dat ze dat helemaal niet kon, maar uiteindelijk heeft ze het toch gedaan. En toen het boek af was, heeft ze besloten om zich verder bezig te houden met de geschiedenis van zwarte vrouwen, want ze snapte niet hoe het kon dat zwarte vrouwen uit de geschiedenis waren weggeschreven. Inmiddels heeft ze vele prachtige boeken geschreven, die voor een heel groot publiek geschikt zijn: haar boeken worden gebruikt bij colleges, maar ze worden ook gelezen door gewone mensen. Daar heb ik veel bewondering voor, toegankelijk schrijven, zodat vrouwen na lezing het idee hebben "dit zijn wij, dit hebben we allemaal meegemaakt, en we zijn er nog steeds." En zij schrijft op een heel positieve manier, ze maakt geen slachtoffers van de mensen waarover ze schrijft."

"Tijdens mijn studie, zeker in het begin, had ik niet verwacht dat ik nu op deze manier zou werken. Toen had ik nog geen idee welke kant ik op zou gaan, en ik had ook niet verwacht dat ik zo door dat slavernij-onderwerp gegrepen zou worden. Maar nu zie ik het als mijn taak om deze geschiedenis in kaart te brengen. Ik heb een goed gevoel bij de beslissing die ik heb genomen, ik heb geen twijfels over de beslissing om mijn baan op te zeggen en me hier voor de volle honderd procent aan te wijden."

Marijke Huisman is redactielid van Historica.

Ellen de Dreu is oud VVG-bestuurslid.

Ongehuwd moederschap in de zeventiende eeuw:

Moreel verwerpelijk of een financiële last?

Manon van der Heijden

In het zeventiende-eeuwse Holland was het niet ongevoelen dat vaders alimentatie betaalden voor de kinderen die zij buiten de huwelijksband verwekten. Ondanks dit alimentatierecht verkeerden ongehuwde moeders in een benarde situatie. De Hollandse overheid en de gereformeerde kerk bestreden het ongehuwd moederschap met strafrechtelijke vervolgingen en een strikt tuchtbeleid. Met de toename van het aantal onwettige kinderen in de loop van de zeventiende eeuw nam de aandacht voor de ongehuwde moeders toe, maar overheid en kerk maakten daarbij verschillende overwegingen. Waar de predikanten de nadruk legden op het moreel afkeurenswaardige van het gebeuren, keek de rechtbank vooral naar de financiële aspecten van de situatie.

Alle vormen van seksualiteit buiten de huwelijksband waren in de zeventiende eeuw verboden en daarmee strafbaar. Paartjes die voor het huwelijk het bed deelden, echtgenoten die hun vrouw met een ander bedrogen en meisjes die zich voor één nachtje hadden laten verleiden, maakten zich schuldig aan een ernstig misdrijf. Het misdrijf werd *vleselijke conversatie* genoemd en wie dat vergrijp pleegde, liep het risico voor enkele jaren uit Holland te worden verbannen.

Zowel mannen als vrouwen werden wegens buitenechtelijke seksuele activiteiten veroordeeld, maar vrouwen waren veruit in de meerderheid. Meer dan zeventig procent van de veroordelingen wegens voorechtelijke seksualiteit stond op het conto van vrouwen. Daarvoor zijn twee redenen te noemen. Ten eerste hanteerden de zeventiende-eeuwse rechters een dubbele moraal: op het zedelijke gedrag van vrouwen werd nu eenmaal meer gelet dan op dat van mannen. Daarnaast hadden vrouwen een grotere pakkans, omdat de gevolgen immers alleen bij hen zichtbaar waren. Een groot aantal vrouwen was inderdaad zwanger op het moment van hun arrestatie.

Zwangerschap was bij ongehuwde vrouwen het duidelijkste bewijs dat ze schuldig waren aan voorechtelijke seksualiteit. Onwettige kinderen werden door de rechters dan ook als zodanig beschouwd. Zo was de 24-jarige Trijntje Pieters al in 1640 en 1644 opgepakt naar aanleiding van haar zwangerschappen, toen in 1645 bleek dat zij opnieuw een kind zou krijgen. Trijntje werd naar aanleiding van haar zwangerschappen drie maal veroordeeld wegens *vleselijke conversatie*. Dat de seksuele relatie tot een onecht kind had geleid,

werd zeer kwalijk geacht, maar vrouwen werden er in eerste instantie niet extra voor bestraft. Het kind was dus slechts een bewijs voor het delict, meer niet. Dat was althans zo tot de eerste helft van de zeventiende eeuw. Vanaf 1650 kwam in het oordeel van de rechters de nadruk steeds meer te liggen op het voortbrengen van onwettige kinderen. Het onderwerp 'onwettige kinderen' werd zelfs zo dominant in de verhoren dat het lijkt alsof het voortbrengen van onwettige kinderen als vergrijp werd opgevat. In een aantal vonnissen was alleen sprake van onechte kinderen en werd geen term of omschrijving genoemd die duidde op een seksueel misdrijf.

Zonde

De vraag is waarom de overheid in de tweede helft van de zeventiende eeuw meer aandacht kreeg voor onechte kinderen. Nam het aantal onwettige kinderen in die periode soms toe? Uit verschillende Engelse, Duitse en Nederlandse onderzoeken blijkt dat het percentage onwettige kinderen in de loop van de zeventiende eeuw inderdaad toenam.¹ De gereformeerde kerk uitte dan ook haar bezorgdheid over het aantal onwettige kinderen. Vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw had de kerk een programma tegen alle onzedelijkheid opgezet, de zogenaamde *Nadere Reformatie*. Dit zedelijkheidsoffensief was vooral gericht tegen voorechtelijke seksualiteit en ongehuwd moederschap. Zo oordeelden de Delftse predikanten dat het voortbrengen van onwettige kinderen strenger moest worden aangepakt. In talloze brieven verzochten de predikanten het stadsbestuur om maatregelen te nemen tegen het achterhalen van de vader van een onwet-

Op dit schilderij wordt gewaarschuwd voor de avances van een oneervolle vrouw. Jan Steen, *Het morgentoilet* (1663).

tig kind. De onzedelijke situatie zou immers opgelost zijn als de verwekker van het kind gevonden werd en er getrouwd kon worden.

Het was bepaald geen nieuw probleem. In de zeventiende eeuw waren vroedvrouwen verplicht om de moeder tijdens de barentsnood de naam van de verwekker te ontfutselen. De kerk vond dat de vroedvrouwen hun plicht niet deden en het stadsbestuur te laks op deze nalatigheid reageerde. De predikanten besloten zelf in te grijpen en de vroedvrouwen te wijzen op hun taak. Het mocht weinig baten, want het stadsbestuur floot de predikanten terug. Het aanpakken van onwettige kinderen was immers de taak van de overheid en niet van de kerk. De predikanten probeerden daarna nog slechts invloed uit te oefenen op de eigen lidmaten. Moeders van onwettige kinderen werden van het avondmaal afgehouden tot zij voldoende berouw hadden getoond voor hun zonde.

Het stadsbestuur deed formeel niets, maar in de rechtspraak veranderde wel wat. Het krijgen van onwettige kinderen werd namelijk niet alleen steeds vaker genoemd, het was ook terug te zien in de straf. De 21-jarige Jannetje werd in 1657 op het schavot met roeden geselsd, waarbij ze een pop in de armen moest houden. In het criminele boek stond alleen: "bekent swanger te zijn van een persoon van Dort".

Er ontstond een structureel onderscheid in de straffen voor vrouwen met en zonder onwettige kinderen. Alleenstaande vrouwen met een onwettig kind kregen zwaardere straffen. Ze werden voor langere tijd verbannen en zij werden met roeden uit de stad geleid of openlijk geselsd om het oneervolle van hun daad te onderstrepen. Dat was althans zo wanneer de verwekker van het kind onbekend was. Zodra de naam van de vader van het onwettige kind bekend was, werd de vrouw minder zwaar bestraft.

Geld en eer

Wat had het oordeel van de rechters te maken met het al dan niet bekend zijn van de vader van een onwettig kind? Het ant-

woord daarop is eenvoudig. De financiële last van onechte kinderen lag grotendeels bij de stedelijke armenzorg en met de toename van het aantal onwettige kinderen werd die last steeds groter. Niet voor niets bepaalden stadsbesturen dat vroedvrouwen de naam van de vader moesten achterhalen. Op die manier konden de kosten van een kind op de vader worden verhaald. Soms weigerden vroedvrouwen inderdaad het kind ter wereld te brengen als de moeder de naam van de vader niet wilde noemen. In barentsnood noemden ze dan uiteindelijk een naam. Het heette dan dat een vrouw het kind "in barentsnood heeft opgezworen". Daarna legden de vroedvrouwen een verklaring over het vaderschap af, waarvan een akte werd opgemaakt voor de notaris. Met deze akte stonden vrouwen sterker als ze alimentatieprocedure voor de rechtbank begonnen, de zogenaamde vaderschapsactie.

Het achterhalen van de vader was van groot belang voor ongehuwde moeders. Ten eerste om praktische redenen. Een vroedvrouw kon immers hulp weigeren tijdens de bevalling en na de bevalling stond zij alleen in de zorg voor haar kind. Niet alleen omdat de vader geen verantwoordelijkheid nam, maar ook omdat meisjes die hun eigen geld verdienden hun baan verloren. Dienstmeisjes werden op straat gezet zodra hun baas merkte dat ze zwanger waren. Ten tweede speelde eerverlies een grote rol. Meisjes die de vader van hun kind niet konden aanwijzen, waren per definitie oneervol. De kans op een huwelijk was voor hen verkeken.

In de loop van de zeventiende eeuw werd de bekendheid van de vader steeds belangrijker. De financiële belangen van de overheid speelden daarbij een grote rol. Vrouwen die voor de rechtbank verschenen, moesten in ieder geval een verwekker kunnen aanwijzen en liefst moesten ze ook nog kunnen aantonen dat de man alimentatie betaalde. Het maakte daarbij niet uit of de man in kwestie met iemand anders was getrouwd. Voor de rechters leken de naam van de vader en de financiële zorg het belangrijkste te zijn. Zo verklaarde Wilhelmina van der Bein dat zij een kind had bij een gehuwde kleermaker die haar voor het onderhoud van het kind betaalde. De meeste andere vrouwen werden voor zes of twaalf jaar verbannen, maar Wilhelmina werd slechts een korte tijd de toegang tot de stad ontzegd.

Vrouwen die niet hadden kunnen vertellen wie de verwekker van hun kind was geweest, werden met roeden door de stad geleid. Vanaf dat moment was voor iedereen duidelijk dat ze zich had overgegeven aan een onwettige relatie en dat er geen man was geweest die haar eer, in ieder geval via geld, had kunnen verdedigen. Dat blijkt ook duidelijk uit de verhoren. Marijtje Bancken had haar minnaar ongerust gevraagd: "Wat salder van comen?", waarop hij haar antwoordde: "Soo wanneer der een kint van comt, so sal ik het (onder)houden". De relatie tussen financiële ondersteuning door de vader en eerherstel van de moeder blijkt niet alleen uit de rechtszaken. Ook bij de vaderschapsacties lag de nadruk op de alimentatie: alle vrouwen eisten geldelijke ondersteuning van de vermeende vader om hun eer te kunnen herstellen.

De fixatie op de naam van de vader en het financiële onderhoud brachten vrouwen in een benarde situatie. Los van de financiële consequenties werd hun eer te grabbel gegooit als de vader niets met het kind te maken wilde hebben. Het was dus zaak om de vader op zijn verantwoordelijkheid te wijzen. Dat gebeurde op twee manieren. Vrouwen konden de verwekker van het kind formeel via een vaderschapsactie voor de rechtbank dagen. Maar er bestonden ook informele manieren. Het was niet ongebruikelijk dat het kind openlijk naar de verwekker werd gebracht. De vader kreeg dan meestal bezoek van derden die als vertegenwoordigers van de moeder optraden. Catharina Wouters had in 1692 bijvoorbeeld Marij Reijers willen helpen en een bezoekje gebracht aan de getrouwde minnaar van haar vriendin. Ze dreigde hem bij de schout (officier van justitie) aan te geven als hij bleef weigeren om zijn kind te erkennen. Helaas behoorde de verwekker

in kwestie tot de notabelen van de stad en was klassenjustitie een fundamenteel onderdeel van het zeventiende-eeuwse rechtssysteem. De zogenaamde vader werd niet eens verhoord, terwijl Marij met roeden de stad werd uitgeleid om voor tien jaar weg te blijven.

Keuze uit kwaden

De naamsbekendheid van de vaders was zelfs zo belangrijk dat vrouwen soms maar een naam noemden om er vanaf te zijn. Met andere woorden: de moeder beschuldigde iemand valselyk, het zogenaamd "lichtvaardig opzweren". Het lichtvaardig opzweren was nog een vrij onschuldige handeling. De benarde situatie waarin vrouwen zich bevonden, leidde soms tot drastischer maatregelen. Het kwam regelmatig voor dat vrouwen hun kind trachtten te aborteren door bepaalde drankjes of eten in te nemen, waarvan ze hadden gehoord dat het de vrucht zou doden.

Een tragisch voorbeeld is Maijken Leenmans. Zij had eerst iemand lichtvaardig opgezworen en vervolgens "den selven daer na ontschuldigt, verswijgende den echte vader". Later bleek dat de echte vader niets met het kind te maken wilde hebben en haar de abortus had aangeraden. Hij ontkennde het verhaal in alle toonaarden. Hij ging dan ook met een reprimande vrijuit, terwijl Maijken met een publiekelijke vertoning uit de stad werd verbannen. Het kwam veel vaker voor dat ongehuwde vrouwen het kind na de geboorte te vondeling legden. Favoriete plaatsen waren kerken en huizen van vooraanstaande stadsbewoners. Dat was ook logisch: op die plekken zouden de kinderen een goed tehuis krijgen.

Soms gingen vrouwen over tot de meest drastische daad: kin-

dermoord. Dat het doden van hun kind direct in verband stond met de situatie waarin de moeders zich bevonden is overduidelijk. De kinderen werden meestal direct na de bevalling gedood, de daders waren altijd van het vrouwelijke geslacht en het kind was altijd buiten de huwelijksband verwekt. De moeders brachten hun baby slechts om het leven omdat zij zich in een hopeloze situatie bevonden. Zij liepen immers risico op alle gebieden. De kans was groot dat zij hun inkomen verloren en als gevolg daarvan hun kind niet konden onderhouden. Daarnaast konden ze tot een verbanningsstraf van twaalf jaar worden veroordeeld. In hun geval ging dat ook nog eens gepaard met publiek vertoon en was hun schande en oneer volledig openbaar.

De keuze tussen openbaarheid en verborgenheid vormde voor de verdachten een bijna onmogelijk dilemma. Het ligt voor de hand dat vrouwen hun onwettige zwangerschap het liefst verborgen hielden als de vader het kind niet erkende. Bekendheid had immers grote gevolgen. Anderzijds werd het verbergen van een zwangerschap als een schandelijke en oneervolle daad beschouwd. Als ongehuwde vrouwen hun zwangerschap trachtten te verbergen, stonden zij extra onder verdenking. Geneeskundigen stelden dan ook dat eervolle en onschuldige vrouwen bij hun bevalling altijd de hulp vroegen van een vroedvrouw. Zonder vroedvrouw werd de situatie eigenlyk al verdacht.

Het lijkt een vicieuze cirkel. Bevalling bij een vroedvrouw kon direct leiden tot rechterlyke vervolging en publieke oneer. Maar het risico was misschien nog groter als de schout ontdekte dat een vrouw haar zwangerschap had willen verbergen en zonder professionele begeleiding was bevallen. Het was een keuze uit twee kwaden, die ertoe leidde dat sommige vrouwen geen andere uitweg zagen dan het doden van hun kind.

De zaak van Anna Barber uit 1637 laat het dilemma waarmee zij worstelde goed zien. Anna had uit "vrese dat het volck daer bij sij diende verswegen en geloochent datse swanger was". Toen 's nachts de weeën kwamen, ging ze naar het toilet en bleef daar tot het kind in de pot terecht kwam en stierf. Ze verklaarde het "gedaen te hebben om dat de saecke niet openbaer soude worden". Anna kreeg als "moorderesse van haar eijgen vrucht" de doodstraf opgelegd. Haar geval is exemplarisch, want bij andere kindermoordzaken kwamen dezelfde overwegingen naar voren: ongehuwde vrouwen hielden hun zwangerschap verborgen om de schande en oneer bij openbaarheid te voorkomen. We hebben gezien wat de consequenties waren. Het meest tragische is, dat de zware straffen voor ongehuwde moeders misschien gebaseerd waren op morele overtuiging, maar dat financiële motieven de doorslag gaven.

Manon van der Heijden is verbonden aan de Letterenfakulteit van de Vrije Universiteit van Amsterdam. Onlangs promoveerde zij op Huwelyk in Holland. Stedelyke rechtspraak en kerkelyke tucht, 1550-1700 (Amsterdam: Bert Bakker, 1998). Zij is co-auteur van het boek Vijftien fragmenten uit de geschiedenis van Rotterdam. Daarnaast schreef zij verschillende artikelen op sociaal- en rechtshistorisch gebied.

Straffen die in de zestiende en zeventiende eeuw werden opgelegd: verbranden, ophangen, handen afhakken, onthoofden en doodsteken. Uit: Tengler, *Laienspiegel* (1508).

1. Enkele studies: Edward Shorter, 'Illegitimacy, sexual revolution and social change in modern Europe' in: *Journal of Interdisciplinary History*, 1971; idem, *Bastardy in its comparative history: studies in history of illegitimacy and marital nonconformism in Britain, France, Germany, Sweden, North-America, Jamaica and Japan*, London, 1980; M. Mitteraurer, *Ledige Mütter. Zur Geschichte illegitimer Geburten in Europa*, München, 1983.

Onmatige mannen

Franse (on)mannelijkheid in Engelse reisverhalen uit de achttiende eeuw

Jasmijn Bovendeert

"The rule for travelling abroad is to take our common sense with us, and to leave our prejudices behind us."

John Hazlitt (1767-1837)

Niet alleen invullingen van vrouwen en vrouwelijkheid staan centraal in het huidige genderonderzoek, ook mannen en mannelijkheid worden onderworpen aan een kritische beschouwing. Jasmijn Bovendeert onderzocht twee reisverhalen van Engelse mannen die verslag doen van hun belevenissen in Frankrijk en stelde daarbij de vraag of het in Engeland heersende vooroordeel dat Franse mannen verwijfd waren, wordt bevestigd door de ervaringen van de twee reizigers.

In de hogere Engelse kringen en met name aan het hof, achtte men het in de achttiende eeuw van groot belang dat de jongemannen uit hun milieu ter afronding van hun opvoeding een aantal jaren door Frankrijk en Italië zouden reizen. Daar zouden ze in aanraking komen met de beschaving en leren zich als echte *gentlemen* te gedragen. Deze educatiereis was echter niet geheel zonder gevaren; Engelse moralisten waren bang dat hun landgenoten in Frankrijk door omgang met de Fransen verwijfd zouden worden.¹ In het Engeland van de achttiende eeuw werden de Fransen namelijk als bijzonder verwijfd beschouwd, slechts bezig met opschik en uiterlijk vertoon. Maar ervoeren de Britse reizigers die Frankrijk aandeden, de Fransen ook werkelijk zo? Worden in hun reisverhalen de in Engeland heersende vooroordelen genuanceerd? In het onderstaande wordt een tweetal ervaringen van Britten die in de achttiende eeuw Frankrijk bezochten, besproken. Hoe (on)mannelijk vonden zij de Fransen echt? Hadden vooroordelen invloed op hun beleving van hun ervaringen?

One-sex model

Verwijfdheid is geen oordeel dat op zichzelf staat, maar is nauw verbonden met mannelijkheid en vrouwelijkheid. Daarom zal ik mij niet beperken tot het speuren naar verwijfde Fransen, maar ook onderzoeken welke noties van mannelijkheid en vrouwelijkheid in deze twee reisverhalen naar voren komen.

Mannelijkheid, vrouwelijkheid en dus ook verwijfdheid hadden in de achttiende eeuw een andere invulling dan tegenwoordig. Zeer bruikbaar bij de bepaling van mannelijkheid en vrouwelijkheid in die eeuw is de studie *Making sex. Body and gender from the Greeks to Freud* van Thomas Laqueur uit

Portret van Tobias Smollett (Uit: Tobias Smollett, *The adventures of Sir Launcelot Greaves and the History and Adventures of an Atom*, Londen, New York 1924)

1990. Daarin wordt beweerd dat het huidige bipolaire seksestelsel, waarbij we uitgaan van een onoverbrugbare kloof tussen mannen en vrouwen, een constructie van tamelijk recente datum is. Vóór de negentiende eeuw was er sprake van wat Laqueur noemt een *one-sex model*. Er bestond maar één sekse, de mannelijke. De vrouw was een afleiding daarvan, een niet zo goed uit de verf gekomen variant op de mannelijke sekse. Bovendien gaat Laqueur ervan uit dat er een soort hiërarchische ladder bestond, waarbij mannelijkheid de hoogste waarde had. Als een vrouw zich mannelijk gedroeg, werd de waardering voor haar groter, en zij steeg dan op die ladder. Als een man onmannelijk gedrag tentoonspande, daalde hij in aanzien en kwam op de 'Ladder van Laqueur' zelfs onder de mannelijke vrouw te staan. De grenzen tussen de seksen waren vloeïend, omdat het biologisch geslacht niet als de enige determinant voor gedrag werd beschouwd. In de achttiende eeuw wordt het *one-sex model* langzaam verdrongen door het *two-sex model* dat in de negentiende en twintigste eeuw de norm wordt.

Wat hield 'mannelijkheid' in de achttiende eeuw in? In onze tijd is een man die seksueel actief is bijzonder mannelijk. Zo niet in de achttiende eeuw. Rokkenjagers werden door hun omgang met vrouwen zelf ook vrouwelijk, zij waren verwijfd omdat zij zichzelf niet onder controle hadden. Een Echte Man was is staat zijn lusten te beheersen. Gebrek aan zelfbeheersing was een vrouwelijke eigenschap; vrouwen misten immers de mannelijke ratio die voor zelfbeheersing zorgde.² Van de tegenwoordige automatische verbinding tussen homoseksualiteit en verwijfdheid was dus geen sprake.

Notoire mopperaar

Weinig reisverhalen van Engelsen die door Frankrijk reisden, gaan dieper in op de Fransen zelf. De meeste reisverhalen beschrijven vooral de hoogtepunten van de Europese beschaving, datgene waar men voor op reis ging: kunst, architectuur, geschiedenis, klimaat, politieke situatie, maar uiterst zelden Franse verwijfdheid. Blijkbaar vonden reizigers ondanks de waarschuwingen van het thuisfront eventuele Franse verwijfdheid niet opvallend of niet belangrijk genoeg om daar pagina's aan te wijden, en dat is op zich wel een interessant gegeven. Maar hier zal ik mij richten op de reizigers die daar wel gedachten over op papier hebben gezet.

Ik breng hier twee reisverhalen ter sprake. De eerste bron bestaat uit brieven van Tobias George Smollett (1721-1771), die in de periode 1763-1765 afwisselend in (Zuid-)Frankrijk en Italië verblijft, op zoek naar een klimaat waarbij zijn gezondheid het meest gebaat is.³ Hij schrijft deze brieven naar vrienden of verwanten in Engeland. De tweede bron betreft ook een briefwisseling met het vaderland, en wel die van Sir Alexander Jardine of Applegarth (?-1799) uit 1777. Op zijn reis door Europa doet hij ook Frankrijk aan.⁴

Tobias Smollett is een notoire mopperaar. Hij verfoeit alles in Frankrijk en de lezer vraagt zich al snel af waarom deze man zich eigenlijk aan het oversteken van het Kanaal gewaagd heeft. Maar juist dat gemopper maakt zijn relaas geëel en levendig.

Smollett vindt de Fransen in veel opzichten "truly ridiculous". Vooral de Franse mannen krijgen ervan langs. Ze zijn slechts bezig met opschik en uiterlijk vertoon, ijdel en lichtgeraakt. Ze besteden hun aandacht aan haardracht en kleding. Franse mannen zijn praatziek en Smollett waarschuwt voor hun veroveringsdrang: als dank voor de gastvrijheid van hun gastheer verleiden ze diens vrouw of dochter. De Françaises kunnen evenmin op Smolletts sympathie rekenen. In principe delen zij het gebrek van de Franse heren: uiterlijke opschik die moet verbergen dat het allemaal maar bar weinig voorstelt. Maar toch valt Smollett vrouwen niet zo hard aan; de vrouw, zo zegt Smollett, is immers de wekere man. Vrouwen missen de mannelijke ratio en zelfbeheersing. Maar dat Franse mannen evenmin controle bezitten, is een regelrecht

schandaal. Daardoor zijn Franse mannen nog belachelijker en onbetekenender dan vrouwen, brijst Smollett. Oppervlakkigheid en gebrek aan substantie blijken ook uit andere aspecten van de Franse samenleving, zoals de Franse religie. Het katholicisme is gericht op uiterlijkheden en opsmuk, maar biedt weinig troost. Smollett spreekt van "the fopperies of their religion". Zelfs het eten is oppervlakkig. De Fransen behelpen zich met liflafjes, soep en bouillon, maar een stevig, mannelijk stuk vlees komt niet op tafel. Met veel saus lijkt het heel wat, maar ook hier glanst slechts de oppervlakte.

Smollett heeft het vooral over hoe mannen niet moeten zijn: onmatig, zoals de Franse mannen. Daarbij concentreert de kritiek zich op uiterlijkheden. Vooral de excessieve opschik van de Fransman vindt Smollett zeer onmannelijk. Maar ook in andere uiterlijkheden vindt hij de Fransen onmannelijk want onmatig: in hun praatzucht, in hun veroveringsdrang, in hun geloofsijver. En die onmannelijkheid zit in de onmatigheid, het gebrek aan controle dat de Franse heren tentoon spreiden, niet in het feit dat ze zich graag opdoffen en veel praten; dat zijn slechts symptomen van die onmatigheid.

Bewondering

Jardine is veel abstracter dan Smollett. Zijn belevenissen in Frankrijk zijn vooral aanleiding tot algemene bespiegelingen over hoe de wereld volgens hem in elkaar zou moeten zitten. Toch lezen zijn brieven heel plezierig. Jardine blijkt een ruimdenkend, verlicht man met zijn eigen inzichten in de mannelijke psyche.

Aanvankelijk blijkt die ruimdenkendheid niet zo. Als Jardine tijdens de overtocht van Dover naar Calais de zeelieden beschrijft, zijn de stereotypen zeer duidelijk. De Engelse matrozen zijn stil, sterk en doen efficiënt hun werkzaamheden. De Franse matrozen zijn armzalig, week en besteden hun energie vooral aan ruziemaken. Zwakheid is een opvallend kenmerk van de Franse man. Zo hebben de Fransen een groter leger nodig, omdat het een zwakker volk is dat sneller vermoeid raakt. Ook in het vasthouden aan de "Roomse religie" komt de weekheid van de Fransen tot uitdrukking. Maar later in zijn brieven klinkt steeds meer bewondering voor de Fransen door. En dan vooral voor de Franse vrouwen. Jardine betuigt zijn respect voor de Franse aristocrates, met hun levendige conversatie en hun grote kennis van zaken.

Onderwijs aan vrouwen is een van Jardines stokpaardjes. Dat zal de kloof tussen de seksen helpen verminderen. Want, zo zegt Jardine, "most of the striking differences between the male and the female character are more the effect of art than of nature." Er zullen weliswaar altijd mannen zijn die tegen onderwijs voor vrouwen zijn, maar dat zullen nooit mannen zijn wier mening er werkelijk toe doet: "I hope your ladies will have the courage to go on as learned and as manly as they please, they will have the men of sense and the laugh on their side, against the fribblers and the trifflers," schrijft hij aan Mrs. P. Jardine spoort vrouwen dus aan mannelijker te worden. Hier is mannelijkheid een innerlijke kwaliteit, synoniem voor gezond verstand, wijsheid en geleerdheid, eigenschappen die de Françaises in hoge mate bezitten. Vrouwen hoeven zich helemaal niet typisch vrouwelijk te gedragen. Mannen zeggen wel eigenschappen als zwakheid en delicaatheid te bewonderen, maar in stilte vinden ze het belachelijk, beweert Jardine. Verstandige mannen, echte mannen dus, beseffen dat zwakke vrouwen geen zegen zijn maar een vloek: "we want wise and manly women, who, for our sakes and their own, must shame us out of such nonsensical weakness and bring us back to sense and nature."

Hoewel de Engelse vrouwen dus nog veel van hun Franse seksegenoten kunnen leren, dienen de mannen er zorg voor te dragen de Franse levenswijze niet teveel te imiteren, want het enige dat ze in Frankrijk leren, is de Franse taal, mode en dwaasheden. Het 'vermannelijken' van vrouwen juicht

LETTERS

FROM

BARBARY, FRANCE, SPAIN,
PORTUGAL, &c.

BY AN ENGLISH OFFICER.

Il s'agit de faire penfer, et non de faire lire.
MONTESQUIEU.

IN TWO VOLUMES.

VOL. I.

THE SECOND EDITION, CORRECTED.

L O N D O N :
PRINTED FOR T. CADELL, IN THE STRAND.
MDCXC.

Titelblad van de tweede druk van Alexander Jardines *Letters from Barbary, France, Spain, Portugal, &c.*, 1790.

Jardine toe, maar het 'vervrouwelijken' van mannen is afkeurenswaardig.

Papegaaien

Een klakkeloos ja of nee op de vraag of de reizende Brit de Fransen inderdaad verwijfd vond, is hier niet te geven. Smollett is niet erg onder de indruk van de Franse mannen. Hij hekelt hun pronkzucht, hun praatzucht en hun behaagzucht, hun ijdelheid en hun oppervlakkigheid. Eenmaal noemt hij de Fransen papegaaien, waarmee hij niet alleen lijkt te verwijzen naar hun gebrek aan originaliteit in hun conversatie, maar ook naar hun kleurrijke kleding. Smollett dicht de Fransen dus 'typisch vrouwelijke' eigenschappen toe. Fransen zijn zeker onmannelijk. 'Verwijfd' zou ook een goede omschrijving zijn, maar dergelijke woorden gebruikt Smollett helemaal niet. Misschien was het hier zo duidelijk dat een dergelijke typering niet eens nodig was. De auteur doet beslist geen moeite om vooroordelen ten opzichte van de Fransen te ontzenuwen.

Maar het lijkt me toch iets complexer. Wat Smollett namelijk vooral hekelt, is het Franse gebrek aan zelfbeheersing. Hij ergert zich er bont en blauw aan. Echte Mannen dienen zich niet zo te gedragen. Zij dienen beheerst te zijn, hun lusten onder controle te hebben, in alle opzichten. En dat klopt met wat Laqueur beweerde: als mannen in het *one-sex model* hun beheersing verliezen, worden ze minder mannelijk en minder gewaardeerd.

Jardine gaat evenmin in tegen het Engelse vooroordeel van Franse verwijfdheid. En ook bij hem vloeit het woord verwijfdheid niet uit zijn pen, maar ook hij ervaart de Fransen als zwak en week. Jardine is echter wel een mooie aanvulling op Smollett, omdat hij zoveel over Franse vrouwen zegt. Terwijl Smollett aan de hand van de Fransen duidelijk maakt hoe de Engelse heren zich beslist niet moeten gedragen, vindt Jardine het gedrag van de Franse dames nou juist wel een

goed voorbeeld voor hun Engelse seksegenoten. Hij prijst de mannelijkheid van Franse dames. Een innerlijke mannelijkheid welteverstaan: soepele conversatie, wetenschappelijke kennis, gezond verstand. Duidelijker nog dan bij Smollett blijkt bij Jardine de werking van het *one-sex model*. Want naarmate de vrouwen zich mannelijker gaan gedragen, ontvangen ze ook meer respect van Jardine. Hij prefereert de mannelijke Franse dames boven de vrouwelijkere Franse heren en de vrouwelijke Engelse dames. En zij krijgen op de 'Ladder van Laqueur' dan ook een hogere positie toebedeeld dan de anderen.

Gebrek aan mannelijkheid wordt dus niet vrouwelijk of verwijfd genoemd. Er lijkt alleen een meer of mindere mate van mannelijkheid te bestaan, met een meer of mindere waardering. En uitgaande van het *one-sex model* is dat wel zo logisch. Mannelijkheid is daarin immers een waarde die op zich staat. Uit deze reisverhalen blijkt dat er twee soorten mannelijkheid bestaan: de Franse en de Engelse mannelijkheid. Of liever: Engelse mannelijkheid en Franse minder-mannelijkheid. Engelsen zijn mannelijker omdat ze zichzelf beter onder controle hebben. Fransen zijn minder mannelijk omdat ze dat niet kunnen of willen. Ze missen de matigheid die de Engelsen zo mannelijk maakt. De Engelsen staan bovenaan op de 'Ladder van Laqueur', de Fransen nemen een lagere positie in.

Verruiming van het blikveld

Tot slot wil ik nog iets zeggen over de vraag of reisverhalen een nuancering kunnen bieden van een heersend beeld, doordat reizigers wellicht hun vooroordelen thuis achterlaten. Door juist reisverhalen te gebruiken, hoopte ik de Engelse vooroordelen van thuis te omzeilen en te achterhalen of een Brit een Fransman ook echt verwijfd vond, of dat dit een Engels vooroordeel was dat weinig met de werkelijkheid te maken had. Vaak is gebleken dat in reisverhalen sprake is van klakkeloos herhaalde stereotypen, die vooral met culturele conventies en veel minder met daadwerkelijke waarnemingen te maken hebben. Maar toch. Het is nooit te achterhalen welke omschrijvingen op onbevooroordeelde waarnemingen berust hebben en welke slechts die vooroordelen bevestigden. Er is wat te zeggen voor de bewering dat reizigers niet zozeer bereid zijn hun eigen ervaringen te geloven, maar juist de vooroordelen die ze hebben. Maar we zullen nooit weten wanneer dat bij welke reiziger nou werkelijk het geval is geweest. Het is nog altijd mogelijk dat reisverhalen een genuanceerder beeld scheppen van een land dan de verhalen die elders over dat land de ronde doen.

Het reizen in andere landen wordt vaak beschouwd als een probaat middel om het eigen blikveld te verruimen. Confrontatie met ander culturen zou de relativiteit van de eigen cultuur aan het licht brengen. In de praktijk blijkt echter dat veel reizigers hun eigen landgewoonten juist meer gaan waarderen. En dat is ook het geval bij Jardine en Smollett. *Home is where the heart is*.

Jasmijn Bovendeert studeert geschiedenis aan de Katholieke Universiteit Nijmegen en is momenteel bezig aan haar afstudeerscriptie.

1. Michèle Cohen, *Fashioning masculinity. National identity and language in the eighteenth century*. London/New York, 1996.
2. Toby L. Ditz, 'Shipwrecked; or, Masculinity imperiled: mercantile representations and the gendered self in eighteenth century Philadelphia'. In: *The journal of American history* 81 (1994-1995), p. 60.
3. Frank Felsenstein (ed.), *Tobias Smollett, Travels through France and Italy*. Oxford, 1979 (herdr., oorspr. 1766 R. Baldwin, Pater-noster-Row).
4. Alexander Jardine, *Letters from Barbary, France, Spain, Portugal, & c. Volume I*. T. Cadell-London, 1790.

Gezocht:

Nederlandse vrouwen in de ICW

Het Internationaal Informatiecentrum en Archief voor de Vrouwenbeweging (IIAV) verzamelt en bewaart het culturele erfgoed van en over vrouwen. Het beeldarchief heeft een kleine, maar bijzondere collectie foto's, affiches enzovoort. In de rubriek *Onder de loep* laat het IIAV foto's zien, die nog niet of niet volledig beschreven zijn. Iedere aanvulling op de informatie over de foto is van harte welkom.

Er zijn nog maar weinig gegevens van bovenstaande foto. Wel is duidelijk dat de opname in 1934 in Parijs is genomen, tijdens een bijeenkomst van de International Council of Women (ICW). Zou dit de Nederlandse delegatie zijn? Wie zijn al deze vrouwen?

Tot nog toe zijn er slechts een paar vrouwen van de foto geïdentificeerd: op de voorste rij zittend van rechts naar links: Mevrouw B. van den Bergh-Willing; H.W.B. van Itallie-van Embden; W. Wijnandts Franken-Dyserink; Cornelia Frida Katz. En tweede van links: Elisabeth Baelde.

Heeft u informatie over de overige personen, of over het congres van de ICW in 1934 te Parijs, laat het ons dan weten. Iedere aanvulling van gegevens is welkom, evenals iedere informatie over de foto geplaatst in het februari-nummer van Historica. Schrijf of mail naar het IIAV t.a.v. Heleen Massee, Obiplein 4 1094 RB Amsterdam, e-mail: info@iiav.nl.

Samenstelling: Heleen Massee en Marijke Huisman

Nederland in beweging

Fia Dieteren

Wie in het voortgezet onderwijs werkzaam is, weet het waarschijnlijk al: vrouwengeschiedenis maakt weer deel uit van het Centraal Schriftelijk Eindexamen Geschiedenis dat leerlingen in het voortgezet onderwijs in 1999 en 2000 moeten afleggen. Deze keer niet - zoals in 1988 en 1989 - als een afzonderlijk onderwerp, maar als een onderdeel van *'Een nieuwe eeuw, nieuwe verhoudingen? Nederland 1880-1919, Op het breukvlak van twee eeuwen'*. Onder deze paraplu wordt aandacht besteed aan het gezin en de emancipatie van vrouwen, arbeiders en confessionelen.

De geïntegreerde benadering van *het eindexamenonderwerp* is mijns inziens toe te juichen; immers, door vrouwen niet afzonderlijk te behandelen wordt duidelijk dat het ook bij de bestudering van algemene historische thema's, zoals het Fin de Siècle, de moeite waard is te onderzoeken welke invloed bepaalde historische ontwikkelingen hadden op de maatschappelijke positie van mannen en vrouwen. Thema's die in de stofomschrijving aan de orde komen, zijn onder andere: politiek, arbeid, zedelijkheid, huwelijksrecht.

In het kielzog van zo'n nieuw examenonderwerp verschijnt steeds een groot aantal boeken en themanummers van historische tijdschriften die het doceren van de verplichte stof moeten vergemakkelijken en verlevendigen. Dit jaar drijft in deze stroom een opmerkelijk product mee, te weten een videoband met bewegende beelden over Nederland in de periode 1895-1919 en daarbij een uitgebreide docentenhand-

leiding en leerlingenmateriaal. En omdat er vrij veel beelden van vrouwen in voorkomen, is het de moeite waard dit bijzondere beeldmateriaal onder de aandacht van het *Historica*-publiek te brengen.

In niet minder dan 142 filmfragmenten, geselecteerd uit de collectie van het Filmmuseum te Amsterdam, geven de samenstellers Albert van der Wal en Edward Schenk een schitterend beeld van het dagelijks leven en de leef- en werkomgeving van Nederlanders uit verschillende regio's en maatschappelijke lagen. Als leidraad bij de selectie hanteerden de samenstellers een aantal thema's: straatleven, onderwijs en opleiding, werk, ontspanning en transport. Vaak is een fragment echter bij meerdere thema's onder te brengen. Bovendien zijn er al kijkend ook nog meer thema's te bedenken, zoals het thema 'mode' of 'rangen en standen'. De samenstellers noemen dat de 'verborgen thema's'.

Het is een genot om in alle stilte in een uur en een klein kwartier de beelden aan je voorbij te laten trekken; geen hinderlijke

tekst die je vertelt wat je moet zien, maar de handleiding op schoot om zonnig enige toelichting te vragen.

142 fragmenten in 74 minuten - het zijn dus vrij korte fragmenten en bovendien heel verschillend van karakter: sommige lijken speciaal geënceneerd, zoals de demonstraties van ambachten (schoenmaker en kaaspersen), andere zijn reclamiefilmpjes (voor sigaren, thee, mode) en verder zijn er Polygoonachtige opnames van fabrieken, havens, steden en dorpen; ook zag ik een enkele voorloper van de huidige 'home-video', waarbij de hondenkar wel de sloot in moest vallen.

Met uitzondering van de beelden van de inhuldiging van Wilhelmina zijn het volgens mij vrij onbekende bronnen. Extra boeiend voor vrouwenhistoricae, omdat er door de gekozen invalshoeken en wellicht ook door de selectiecriteria van de samenstellers zoals gezegd relatief veel vrouwen

in voorkomen uit verschillende klassen en regio's. De beroepsmatige werkzaamheden van vrouwen die de revue passeren, beslaan een breed spectrum. We zien boerinnen en meiden - al dan niet in gezelschap van mannelijke collega's - melken, boter en kaas maken, maar ook in minder bekende sectoren zoals de rietproductie waren blijkbaar vrouwen aan het werk en in de fruitteelt lijkt er een duidelijke taakverdeling te bestaan: vrouwen en kinderen plukken, mannen zorgen voor transport. Verder zijn er beelden van vrouwen in industriële productie - vooral kaarsenmakers zijn goed vertegenwoordigd -, in laboratoria, in kantoren en winkels, en voor de klas. Meisjes zie je ook aan het werk (de was), maar verder vooral op school, in overvolle lagere scholen en kleine kookklasjes.

Gelukkig zijn er ook filmpjes gemaakt en bewaard waarop huishoudelijke bezigheden te zien zijn (matten kloppen, naaien). Bovendien staan vrouwen op veel plaatjes die een beeld van het straatleven geven: ze doen boodschappen, gaan naar en staan op de markt, flaneren langs de boulevard. Het zijn dus niet alleen vrouwen uit de arbeidersklasse die de revue passeren, maar ook dames die in de serre thee zaten te drinken.

Al kijkend dringen zich verschillende vragen aan je op en dat is ook de bedoeling geweest van de samenstellers. Ze willen "dat een leerling leert *kijken* [...] dat hij zich verbaast. Wie zich verbaast, stelt vragen." Om die vragen in goede banen te leiden, worden er in de handleiding een aantal toepassingsvormen aangereikt. Dit lijkt mij zeer nuttig, vooral omdat weinig docenten zich ervaren genoeg zullen voelen om met dit materiaal aan de slag te gaan. De videoband en de handleiding zijn gemaakt met het oog op het voortgezet onderwijs en dan vooral de Tweede Fase, maar ze zijn mijns inziens veel breder inzetbaar.

Wie de komende tijd een les of een lezing geeft over (vrouwen)arbeid, (meisjes)onderwijs, vrijetijdsbesteding of kleding - om maar een paar voor de hand liggende onderwerpen te noemen - zou stukjes uit deze band als illustratie- of bronmateriaal kunnen gebruiken. De samenstellers hebben zelf al een aparte montage gemaakt van 32 stukjes waarin vrouwen centraal staan. Op zich handig, omdat je in een paar minuten (de stukjes zijn ingekort) een breed scala van activiteiten kunt presenteren, maar tegelijk wordt duidelijk dat zo'n isolatie van vrouwen ook verarming met zich meebrengt; er wordt een element van spanning aan het materiaal ontnomen. Het is juist spannend om al kijkend naar beelden van mannen- en vrouwenarbeid je gedachten te laten gaan over de vraag of er zoiets is als 'typisch' mannen- of vrouwenwerk. Wordt kaarsenmaken beschouwd als vrouwenwerk? Is er sprake van seksespecifieke taakverdeling als mannen en vrouwen in dezelfde sector werken? Soms krijg je de indruk van wel - bij het fruitplukken bijvoorbeeld - soms lijkt er geen onderscheid te zijn, zoals bij het rietdrogen. Het apart plaatsen van vrouwen in een afzonderlijke monta-

ge ontnemt de kijker het zicht op de genderproblematiek die zich door deze beelden soms aan ons opdringt en niet alleen als het over arbeid gaat: meisjes krijgen kookles, jongens volgen een cursus technisch tekenen; alleen mannen en jongens zwemmen.

En zo zijn er tal van onderwerpen, waarvoor deze band interessante beelden geeft. Ik noemde in het begin van deze bespreking al dat 'mode' als een verborgen thema door de band heen loopt. Al kijkend vroeg ik mij af of er vroeger inderdaad zoveel hoofddeksels gedragen werden: niet alleen de heren en dames die flaneerden in Scheveningen droegen een hoofddeksel (en parasol), maar ook de jongens en meisjes die gefilmd werden bij het verlaten van de fabriek en zelfs de kinderen die de school uitholden, hadden op hun hoofd mutsjes en petten. Hadden ze die speciaal voor deze gelegenheid opgezet of droegen ze die dagelijks en moesten de meisjes in school hun kapes afzetten?

Kortom, 'Een nieuwe eeuw. Nederland 1895-1919' biedt een prachtige collectie filmbeelden die ook in de nieuwe eeuw nog tot de verbeelding zullen spreken.

Fia Dieteren is werkzaam bij de Vakgroep Geschiedenis van de Universiteit Utrecht en is redactielid van Historica.

Een nieuwe eeuw. Nederland 1895-1919

uit de serie Nederland in Beweging

samenstelling en productie: Albert van der Wal (DRAAD, Didactisch Research- en Adviesbureau en Audiovisuele Dienst) en Edward Schenk (Stavoren Audio Visuele Ondersteuning).

Het pakket bestaat met oog op gebruik in het onderwijs uit drie identieke videobanden en een docentenhandleiding met leerlingmateriaal - N.B. er is een vbo/mavo en een havo/vwo versie - en is voor de prijs van f 79,95 te bestellen bij het Filmmuseum te Amsterdam. Contactpersoon bij het Filmmuseum is: Marit Nieuwenhuizen, telefonisch bereikbaar op 020-5891400.

Heropvoeding en behandeling in Huize de Ranitz

Anoushka Boet

“Lieve Moeder, Vader [...]. Ik heb mij in mijn nieuwe huis eens nedergezet om u te schrijven. [...] Het is hier juist zoals ik verlangd had. We gaan hier altijd voor en na het eten bidden. [...] 's Avonds altijd bijbel lezen voor het naar bed gaan. Ik ben de hele dagen in de was. Van 's morgens zeven tot 's middags halfvijf. [...] Daarna gaan we ons wassen en kleden tot vijf uur of halfzes. Dan naaien, breien, verstellen of zoiets. Zaterdags 's avonds speelt er altijd een grammofoon op zaal. Het is hier egt gezellig. Maar de slaap wil bij mij soms nog niet komen als ik 's avonds naar mijn bed toe ga. [...]”

Dit fragment uit een brief die een pupil van Huize de Ranitz in 1942 aan haar ouders schreef, geeft de hedendaagse lezer een zeldzame glimp van het leven van pupillen in een tehuis voor meisjes met ernstige gedragsproblemen. Dankzij Geertje Dimmendaal is er met het verschijnen van haar proefschrift in 1998, *Heropvoeding en behandeling. Meisjes in Huize de Ranitz, Groningen 1941-1967* meer bekend over de geschiedenis van de kinderbescherming in Nederland in het algemeen en Huize de Ranitz in het bijzonder.

Dimmendaal onderzocht voor haar proefschrift onder andere de dossiers van 275 meisjes die in de periode van 1941 tot 1967 waren opgenomen in Huize de Ranitz. De meisjes in de Ranitz werden als zeer moeilijk opvoedbaar gezien. Het waren meisjes met een geschiedenis waar criminaliteit, ‘zedelijk wangedrag’, schoolverzuim, onhandelbaarheid, lichamelijke mishandeling, seksueel misbruik, armoede en/of echtscheidingsperikelen een grote rol speelden.

In de door Dimmendaal beschreven periode veranderde de inhoud van het beroep groepsleider enorm. In de jaren veertig werden pupillen in tehuizen opgevoed door laagbetaalde groepsleiding zonder specifieke opleiding. Het personeel van het Doorgangshuis bestond tot in de jaren zestig vrijwel geheel uit vrouwen. Vrouwen waren door hun ‘specifiek vrouwelijke’ karakter en hun lage salaris uitermate geschikt voor het beroep. Er werd van de groepsleidsters vereist dat ze zichzelf opofferden voor de heropvoeding van de pupillen. De meesten woonden op het terrein van het kindertehuis en waren op elk moment van de dag, elke dag van de week, beschikbaar. Dimmendaal geeft het voorbeeld van een cursiste die in de jaren vijftig vroeg om de kerstdagen samen met haar verloofde te vieren en geen toestemming kreeg. Er was eigenlijk geen tijd en plaats voor een leven naast het werk.

Twintig jaar later waren voor deze laagbetaalde, ongeschoolde groepsleiding gediplomeerde beroepskrachten in de plaats gekomen. Deze veranderingen waren noodzakelijk omdat er steeds minder mensen in de kinderbescherming wilden werken. Het werk werd aantrekkelijker gemaakt. Groepsleider werd een vak in plaats van een missie. De cursussen Kinderbescherming-A en -B zorgden voor opgeleide beroepskrachten. Het salaris werd hoger, de werkweken korter en het intern-wonen raakte in onbruik. Het beroep kreeg meer aanzien en trok nu ook mannen.

In de periode 1941-1967 wijzigde ook de manier van omgang

met pupillen. Orde en tucht maakte plaats voor moderne inzichten uit de psychiatrie en psychologie. De moderne deskundigen hadden aandacht voor de problematische opvoeding van tehuis kinderen en probeerden met behulp van diagnose en therapie oplossingen te vinden voor hun probleemgedrag. Ook de uitleg van dit gedrag veranderde; in tegenstelling tot de eerdere veronderstelling dat pupillen moesten breken met hun oude, verderfelijke milieu, werd door de moderne deskundigen gepleit voor contact tussen pupillen en hun familie.

Een voorbeeld van een veranderde omgang met de pupillen, is het bedplassen. Wie in de jaren veertig in bed plaste, werd met haar neus in de lakens geduwd of moest op de harde planken slapen. Pas tien jaar later ontstond de gedachte dat bedplassen een reactie op psychische problemen zou kunnen zijn. Deze voorbeelden maken pijnlijk duidelijk dat het welzijn van de pupillen afhankelijk was van de visie van de opvoeders op hun gedrag.

Dimmendaal geeft een goed beeld van de landelijke ontwikkelingen in de Nederlandse kinderbescherming. De pupillendossiers van de meisjes uit Huize de Ranitz geven een unieke inkijk in het reilen en zeilen van een kindertehuis in de jaren veertig, vijftig en zestig. Het boek sleept je mee naar een wereld van heropvoeding en behandeling.

Dimmendaal probeert ook pupillen zelf hierover aan het woord te laten, maar helaas lukt dit niet altijd. *Heropvoeding en behandeling* blijft hierdoor een grotendeels met de ogen van de dossiersmakers en wetenschappers bekeken geschiedenis van de kinderbescherming. Dit stimuleert tijdens het lezen tot het stellen van vragen en roept grote nieuwsgierigheid op. Dimmendaal kiest ervoor om de woorden van de dossiersmakers en wetenschappers niet altijd te problematiseren. Het nadeel van deze benadering van geschiedenis is dat datgene wat in het verleden verdoezeld werd, verdoezeld blijft. Aan de andere kant schrijft Dimmendaal in niet-verbloemde woorden over een zwangerschap als gevolg van seksueel geweld. Een onderwerp waar historici meestal de ogen voor sluiten.

Heropvoeding en behandeling is een uniek boek dat de lezer pakt. Het beschrijft de geschiedenis van vrouwen van verschillend plimage; van directrices, groepsleidsters tot pupillen. Het geeft inzicht in de sekseverhoudingen in de geschiedenis van de kinderbescherming. Na het lezen overheerst het gevoel dat het mogelijk zou moeten zijn om met behulp van een tijdsmachine een tijdje in Huize de Ranitz te logeren. Als deskundige, groepsleidster én pupil. Wie gaat er mee?

Anoushka Boet studeerde *Geschiedenis aan de Universiteit Utrecht, specialisatie Vrouwenstudies*. Op dit moment is zij werkzaam als parttime redactie-assistent bij het, in het najaar te verschijnen, boek *Erflaters van de praktijk over markante persoonlijkheden uit de geschiedenis van het maatschappelijk werk*.

Geertje Dimmendaal, *Heropvoeding en behandeling. Meisjes in Huize de Ranitz, Groningen 1941-1967*. Assen, 1998. ISBN 90 23232 909. f 49,50

De Montessorimethode

Lizzy Jongma

Sinds het eerste bezoek van Maria Montessori aan Nederland, in 1914, bestaat er een levendige belangstelling voor haar pedagogische ideeën. Omstreeks 1935 telde Nederland al ongeveer tweehonderd Montessorischolen. In 1996 zijn er 160 Montessoribasisscholen met in totaal zo'n 40.000 leerlingen. In de laatste tien jaar is bovendien het percentage leerlingen dat Montessori onderwijs volgt gegroeid van 1,5 procent naar 2 procent.

Maar wie was nu eigenlijk de vrouw Maria Montessori, wier pedagogisch gedachtegoed overal ter wereld navolging heeft gevonden? Het antwoord op deze vraag is terug te vinden in de biografie *Maria Montessori 1870-1952 Kind van haar tijd Vrouw van de wereld*, geschreven door Marjan Schwegman.

Maria Montessori, op 31 augustus 1870 geboren in Chiaravalle, een klein plaatsje bij Ancona in Italië, kiest er na de middelbare school voor medecijnen te gaan studeren. Ze is daarmee een van de eerste vrouwelijke medicijnenstudente van Italië en in 1896 wordt ze een van de eerste vrouwelijke artsen. Ze begint haar wetenschappelijke carrière in het Santo Spirito-ziekenhuis in Rome, waar ze in contact komt met 'abnormale' kinderen. Het valt haar op dat de ontwikkeling van deze kinderen is gestagneerd door de afwezigheid van prikkels die hen in hun ontwikkeling stimuleren. Hier wordt de basis voor haar latere werk gelegd: het stimuleren van de eigen ontwikkeling van het kind. Kernpunt van de methode van Montessori is dat een kind actief is in zijn eigen ontwikkelingsproces. Vanuit zichzelf wordt het gemotiveerd om zich te ontwikkelen, om te leren. Het is de taak en de deskundigheid van de leerkracht om adequaat te reageren, door het juiste materiaal in de juiste omgeving aan het kind te bieden.

Door haar acteertalent, haar redenaarskunst en het feit dat zij een mooie vrouw is, weet ze al snel alle aandacht op zich te richten. Haar geschriften worden in vele talen vertaald en ook krijgt zij overal ter wereld steun en aanhang voor haar opvoedkundige methodes. Hierdoor krijgt Montessori de kans om haar ideeën met betrekking tot de opvoeding van 'normale' kinderen in praktijk te brengen in de armenwijk San Lorenzo in Rome. Zij sticht haar eerste *Case dei Bambini*. Er zouden nog

Maria Montessori

vele huizen en vele geschriften over haar onderwijsmethode volgen en evenzovele conflicten over de leiders en onderwijsmethodes.

Maria Montessori zal gedurende haar leven over de halve wereld reizen om haar gedachtegoed te promoten en om aan oorlogen te ontsnappen. Na de Tweede Wereldoorlog strijkt Montessori met haar familie in Nederland neer alwaar zij op 6 mei 1952 overlijdt.

Daar er weinig bekend is over de jonge jaren van Montessori, leunt Schwegman sterk op de theorieën van Montessori om de lezer een beeld te geven van hoe de jeugd van Maria eruit gezien zou kunnen hebben. Voorts gebruikt ze het genre van het 'heldenepos' om de ontwikkeling van Montessori tot held te deconstrueren. Het is in het begin niet geheel duidelijk of *Maria Montessori* een heldenepos gaat worden, of dat Montessori zichzelf als held ziet. In de loop van het boek wordt duidelijk dat Montessori zowel een held is (ze doorloopt alle stadia die binnen het heldenepos vereist zijn om van gewone sterveling over te gaan tot held) als een vrouw die zichzelf ziet als held (zo verzwijgt ze systematisch de invloeden van voorgangers binnen de pedagogie en de invloed van anderen op haar week. Bovendien heeft ze de mythe gecreëerd dat zij de eerste vrouwelijke student in Italië zou zijn geweest). Opmerkelijk is dat Schwegman het heldenepos gebruikt zonder Montessori als held (of anti-held) te portretteren. Ze blijft haar distantie bewaren en laat het oordelen aan de lezer over.

Het boek van Schwegman komt goed op gang als Maria haar eerste stappen in de schijnwerpers zet. Doordat Maria Montessori vanaf het moment dat zij ging studeren op grote publieke belangstelling kon rekenen, is het leven van de volwassen Montessori goed gedocumenteerd. Hierdoor is Schwegman niet langer afhankelijk van enkele familie-anekdotes en de biografie van Kramers¹ (die in tegenstelling tot Schwegman wel toegang heeft gekregen tot de archieven van de Association Montessori Internationale) en heeft ze meer middelen om zowel de persoonlijkheid als het werk van Montessori te analyseren en te beschrijven. Ze steunt minder op de theorieën van Montessori en het concept van een held. De passages waarin ze dieper ingaat op het werk van Montessori en het heldenconcept lijken minder speculatief en zijn beter geïntegreerd in het verhaal. Bovendien maakt ze minder excursies naar andere pedagogen en historische gebeurtenissen uit de tijd van Montessori.

Ze geeft een zeer boeiende beschrijving van het bewogen en tumultueuze leven van Montessori. De lezer raakt zowel ver-

trouwd met haar pedagogische visie als haar religieuze overtuiging. Schwegman weet bovendien op fantastische wijze de spanning op te bouwen naar de grootste onthulling van haar biografie: het buitenechtelijke kind van Maria Montessori. Schwegman staat uitgebreid stil bij de relatie tussen moeder en zoon. De vreselijke keuze die Montessori heeft moeten maken: haar kind aan familie af staan om een grote schande te voorkomen en de wijze waarop moeder en zoon na hun hereniging, toen Mario vijftien was, vorm gaven aan de firma Montessori & zoon'. Want, hoe idealistisch de opvoedingsmethode van Montessori ook moge zijn: moeder en zoon waakten beiden zeer streng over hun zakelijke belangen. Op boeiende wijze beschrijft Schwegman voorts de vaak moeizame relatie die Montessori had met haar vrienden, collegae en geldschieters. Er was maar één baas en dat was Montessori. Door haar dictatoriale houding kreeg ze zelfs slaande ruzie met die andere Italiaanse dictator: Mussolini. Door de oorlogen lijkt Montessori langzaam maar zeker de controle over haar leven te verliezen: ze moet enkele malen vluchten voor het geweld en raakt een tijd gescheiden van haar zoon. Hoewel Schwegman vindt dat Montessori telkens weer als overwinnaar uit de strijd komt kreeg ik een triest gevoel toen ik mij trachtte voor te stellen hoe Montessori in Noordwijk aan Zee (omgeven door Nederlanders die zij niet verstond) op haar sterfbed lag.

Maria Montessori 1870-1952, Kind van haar tijd Vrouw van de wereld is in veel opzichten een fantastische biografie. Schwegman heeft zowel de theorieën van Montessori als haar leven op een heldere en mooie wijze met elkaar verweven. Bovendien weet ze op heldere wijze zowel het leven als het werk en de tijd waarin Montessori leefde te beschrijven. Een absolute aanrader voor iedereen die in deze vrouw en haar werk geïnteresseerd is of wiens kinderen op een Montessori-school zitten.

Lizzy Jongma studeerde vrouwengeschiedenis aan de Katholieke Universiteit Nijmegen en is redactielid van *Historica*.

Marjan Schwegman, *Maria Montessori 1870-1952, Kind van haar tijd Vrouw van de wereld*, Amsterdam University Press, 1999, 256 p.
ISBN 90 5356 300 8
f 34,50

1. Kramer, R., *Maria Montessori. A biography*, 1975

Homepage VVG Homepage VVG Homepage VVG

Raadpleeg de fraaie homepage van de VVG, dan leest u alle laatste berichten over vrouwengeschiedenis in het algemeen en de VVG in het bijzonder!
<http://www.let.ruu.nl/hist/info/VVG/>

Boeken in 't kort

Sanderijn Cels

Grrls! Jonge vrouwen in de jaren negentig. Prometheus, 1999. f19,90.

Tot nog toe was er nauwelijks serieuze aandacht voor de achtergrond en opvattingen van jonge vrouwen. De historica Cels gaat in op de opkomst van de girl-beweging in de jaren tachtig in de Verenigde Staten (Madonna, riotgirls), op de oorspronkelijke betekenis van de term 'girl power' (het afwijzen van mannelijke en feministische rolmodellen door jonge vrouwen) en op de discussie rondom het postfeminisme. Ze interviewde vijftig Nederlandse girls over emancipatie in de jaren negentig en laat zien wat hen bezielt.

Hermine Manschot-Tijdink

Een allerneeteligst Character. Het leven van Judith van Dorth (1747-1799). Fagus, 1999. f42,50.

Op 22 november aanstaande is het tweehonderd jaar geleden dat Judith, barones van Dorth door een vuurpeleton om het leven kwam. De Oranjegezinde freule was, voor zover bekend, de enige die in de Bataafs-Franse tijd om politieke redenen is geëxecuteerd. De executie is inmiddels door menig een beschreven. Gaandeweg zijn er veel onwaarheden over haar in de literatuur geslopen. Hermine Manschot-Tijdink schetst aan de hand van authentieke stukken een beeld van deze Oranjegezinde vrouw en haar familie.

Marjan Schwegman

Maria Montessori 1870-1952. Kind van haar tijd, vrouw van de wereld.

Amsterdam University Press, 1999. f34,50. Biografie met een nieuw perspectief op leven en werk van de beroemde onderwijsvernieuwster. In deze biografie worden voor het eerst ook andere aspecten belicht, zoals het commercieel talent van deze Prima Donna.

Voeden en opvoeden. Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis 19

Stichting Beheer IISG, Amsterdam 1999. f34,50. VVG-leden krijgen f7,- korting.

Een maaltijd kan een bindende kracht zijn, maar kan ook een uitsluitende functie hebben. Want wie worden er bijvoorbeeld wel, of juist niet uitgenodigd om te eten? En hoe wordt er aangekeken tegen degene die het zilveren bestek niet op de voorgeschreven wijze weet te hanteren, of een paar glazen wijn teveel drinkt? Dan blijkt dat voeden en opvoeden niet los van elkaar staan. Diverse auteurs gaan in dit Jaarboek nader in op de uiteenlopende betekenissen van eten en drinken voor vrouwen en mannen, en voor mensen van verschillende sociale en etnische herkomst.

J. Steendijk-Kuypers

Vrouwenbeweging. Medische en culturele aspecten van vrouwen in de sport, gezien in het kader van de sporthistorie (1880-1928). Erasmus Publishing, 1999. f59,50.

In dit boek behandelt de medisch-historica Steendijk-Kuypers een tot nu toe nauwelijks of niet geëxploreerd gebied van de sport- en/of vrouwenemancipatiegeschiedenis. Het boekje is geïllustreerd met oude sport-ansichtkaarten uit de verzameling van de auteur.

Anneke Smelik, Rosemarie Buikema en Maaïke Meijer

Effectief beeldvormen. Theorie, analyse en praktijk van beeldvormingsprocessen.

Van Gorcum, 1999. f45,-.

Beeldvorming draait om insluiting en uitsluiting. Stereotype beeldvorming is vaak gebaseerd op normen en waarden die al heel lang standhouden in de maatschappij. Die beeldvorming sluit door de achterliggende waarden bepaalde groepen uit, en is daarom minder effectief. Maar het kan ook effectiever: met behulp van een praktisch analysemodel informeert *Effectief beeldvormen* de lezer hoe de enorme macht van tekst en beeld kan worden aangewend voor de doelen die men zich stelt.

Marja Pruis

De Nijhoffs of de gevolgen van een huwelijk. Nijgh & Van Ditmar 1999. f34,90.

Biografie over de familie Nijhoff. Netty Nijhoff was 34 jaar getrouwd met de dichter Martinus Nijhoff. Uit dit bijzondere huwelijk werd een zoon geboren: Faan Nijhoff. Hij fotografeerde onder de naam Stephen Storm. Hij leidde een eigen leven, evenals Netty - die samen met haar geliefde Maria Tesi een pension runde in Italië, ver weg van de familie Nijhoff die een naam hoog te houden had.

Anne van Schaik

Honderd jaar vrouwen in overheidsdienst. Het Spinhuis, 1998. f19,90.

De overheid is een van de grootste werkgevers in Nederland. Zij staat tegenwoordig bekend als een vrouwvriendelijke werkgever. Minder bekend is dat zij in de eerste helft van deze eeuw herhaaldelijk de arbeid van gehuwde vrouwelijke ambtenaren heeft verboden. Dit boekje biedt een interessante kijk op de invloed van de overheid op de positie van werkende vrouwen in Nederland in deze eeuw.

Ton Jorna, Denise de Costa, Marijn ten Holt

De moed hebben tot zichzelf. Etty Hillesum als inspiratiebron bij levensvragen.

Kwadraat, 1999. f34,90.

Etty Hillesum (1914-1943) hield tijdens de bezetting een dagboek bij en schreef later brieven vanuit kamp Westerbork. Etty Hillesum overleefde de oorlog niet, maar haar gedachtegoed inspireert tot op de dag van vandaag. Haar teksten zijn universeel en van alle tijden: ze overstijgen de context waarin ze zijn geschreven en bevatten 'de grote vragen van het leven'.

Jill Ker Conway (red.)

In her own words. Women's memoirs from Australia, New Zealand, Canada & the United States.

Vintage, 1999. f44,95.

Biografieën van twaalf bijzondere vrouwen, van Shirley Chisholm tot Janet Frame.

Samenstelling: Zonneke Matthée

Savannah Bay

Van Veel Aantrekkelijke Onderwerpen...

... Voor Vrij Aangename Ontspanning

- de allermooiste romans en gedichten van wereldschrijfters
- gespecialiseerd in boeken voor vrouwen: filosofie & wetenschap, carrière & loopbaanplanning, arbeid & zorg, psychologie & gezondheid, arbeid & zorg, kunst & cultuur en nog veel meer
- aparte afdeling bijzondere kinderboeken

- originele cadeautjes: poëziewaaïers, boekenleggers, gelukspoppetjes, opschrijfboekjes, literaire doosjes etc.
- kaarten, video's, T-shirts, posters, kalenders, CD's, wiewook
- kom eens rustig bij ons rondsnuffelen, wij geven u graag advies & leestips en de koffie staat klaar!
- u vindt ons in het centrum van Utrecht, naast film-theater/café 't Hoogt
- of bij één van de regionale VVAO-activiteiten

bel ons voor een GRATIS exemplaar van de Savannah Bay NIEUWSBRIEF met boekentips, recensies & nieuws

Savannah Bay:

een oase van boeken in hartje stad

Varia

Kenau

De vrouwengeschiedenis in de Lage Landen heeft er een nieuw medium bij: Kenau, discussielijst voor vrouwen- en gendergeschiedenis in Nederland en België. Het is een soort mededelingenblad per e-mail waarop je je kunt abonneren als je een e-mailadres hebt. Abonnees van Kenau ontvangen alle berichten en kunnen zelf ook berichten inzenden. Kenau is in het leven geroepen om informatie uit te wisselen over vrouwen en geschiedenis in Nederland en België. Het is een medium voor aankondigingen, oproepen, vragen, discussie, ideeën, plannen, nieuwtjes enzovoort.

Wie een abonnement wil nemen, stuurt een e-mailtje naar: LISTSERV@IISG.NL. Tik in het tekstveld: SUBSCRIBE KENAU-L. Verder niets: geen (automatische) handtekening, geen subject invullen. Je krijgt dan automatisch een bevestiging en aanwijzingen over het versturen van berichten. Een abonnement kost niets.

Rosa Luxemburg Instituut

Dit instituut heeft als een van de eerste vrouwenorganisaties in Oostenrijk een project op Internet gestart, met als doel informatie op het gebied van vrouwen- en gendergeschiedenis toegankelijk te maken.

Adres:
[www://iguwnext.tuwien.ac.at/~rli](http://iguwnext.tuwien.ac.at/~rli)

Lezingencyclus

Dit jaar zijn op verschillende data lezingen uit de cyclus Gender, Techniek en Consumptiecultuur bij te wonen. De lezingencyclus is georganiseerd door het Belle van Zuylen Instituut, in samenwerking met het N.W. Posthumus Instituut, in het kader van het onderzoeksproject Geschiedenis van Gender, Technologie en Representatie.

Informatie: *Raymond Hofman*, tel. 020-5253612

E-mail: hofman@pscw.uva.nl

Actuele informatie:

<http://www.pscw.uva.nl/bvz/bericht.htm>

Genderlinguïstiek

De opleiding Nederlands van de Universiteit Leiden organiseert een symposium genderlinguïstiek. Dit symposium wordt gehouden ter gelegenheid van het afscheid van dr. Agnes Verbiest. Wetenschappers vanuit taalbeheersing, taalkunde en letterkunde zullen deze dag ingaan op diverse genderspecten van taal en tekst.

Datum: 29 oktober 1999

Informatie: *Marije Groos*, tel. 071-5272138

E-mail: Groos@leidenuniv.nl

Call for papers

Amsterdam

De Third European Social Science History Conference zal in 2000 in Amsterdam plaatsvinden. Onderdeel van de conferentie is het netwerk Woman and Gender. Het netwerk wil de mogelijkheid bieden nieuwe benaderingen op het gebied van vrouwen- en gendergeschiedenis te bespreken.

Datum: 12-15 mei 2000

Informatie: *Tjitske Akkerman*, tel: 020-5253515

E-mail: Akkerman@pscw.uva.nl

Minsk

Het Center for Genderstudies aan de European Humanities University (Minsk), het Institutum Studiorum Humanitatis (Ljubjana) en The Program on Gender and Culture, CEU Budapest nodigt belangstellenden uit bijdragen te sturen voor de conferentie Writing Woman's History of Gender in Countries in Transition. De conferentie wordt gehouden in Minsk (Belarus).

Datum: 30 september - 2 oktober 1999

Informatie: *European Humanities University, Centre for Genderstudies* 24, pr. Skoriny, Minsk 220030, Belarus. Tel/fax 057-17-2393383

E-mail: gender@ehu.unibel.by

Personalia

Yvonne Bleyerveld promoveerde op 27 mei j.l. aan de Vrije Universiteit op het proefschrift *Hoe bedriechlijk dat die vrouwen zijn. Vrouwenlisten in de beeldende kunst van de veertiende eeuw tot ca. 1650, met de nadruk op de Nederlanden*.

Mineke van Essen is met ingang van 1 maart j.l. benoemd tot bijzonder hoogleeraar Genderstudies, in het bijzonder met betrekking tot opvoeding en onderwijs aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Rivka Weiss-Blok is per 1 december j.l. benoemd tot directeur van het Joods Historisch Museum in Amsterdam. Zij volgt Judith Belinfante op die Tweede-Kamerlid werd voor de PvdA.

Kirsten Snijders ontving op 29 mei j.l. de Johanna Naberprijs voor haar doctoraalscriptie *Schuld en Sekse. Een onderzoek naar de genderbetekenissen van 'schuld' in de discussies over de oorzaken van nationaal-socialisme en holocaust*.

Rectificatie

Het aantal deelnemers aan de VVG-conferentie 'Een vaderland voor Vrouwen' in 1998 was niet ruim 50,

zoals in *Historica* nr. 1 per abuis stond, maar ruim 75.

Samenstelling: *Zonneke Matthée*

In memoriam Christi Boerdam

Op 20 mei 1999 overleed de historica Christi Anne Boerdam. Kort daarvoor had ze me op een zonnige zaterdagochtend opgebeld. Met haar schorre stem vertelde ze hoe het ging, dat het niet ging. Rustig, zonder bitterheid. We maakten desondanks grapjes en spraken over onze voorliefde voor klassieke muziek.

Christi was docent vrouwengeschiedenis aan de Erasmusuniversiteit. Na een cum laude doctoraalstudie over ongehuwd moederschap in de achttiende eeuw werd ze in augustus 1986 als wetenschappelijk docent vrouwengeschiedenis aangesteld. Ze verzorgde diverse themacolleges en begeleidde studenten. De vrouwengeschiedenisgroep in Rotterdam is door haar opgericht, en daar was ze trots op. Ruim tien jaar is ze lid geweest van de Vereniging voor Vrouwengeschiedenis. Een dissertatie kon ze niet meer realiseren als gevolg van een zeer langdurig en pijnlijk ziekbed. Een mooi artikel in het *Tijdschrift voor geschiedenis* uit 1985 getuigt nog van haar promotieplannen.

Ik heb Christi leren kennen in september 1987 in Groningen. Josine Blok en Marja van Tilburg hadden daar aan de universiteit een seminar voor vrouwenhistorici georganiseerd onder de titel 'Openbaar en privé: een discussie heropend'. We spraken met elkaar over ons onderzoek en onderwijs, over onze persoonlijke achtergronden en barrières, en over 'haar' Pergolesi en 'mijn' Monteverdi. De muziek schiep een speciale band. Na het seminar stuurde Christi mij onmiddellijk een cassettebandje met Stabat Mater van Pergolesi, ik retourneerde een Madrigalenbandje van Monteverdi. Het adembenemende Stabat Mater dank ik aan Christi.

Een hemel zonder muziek was voor haar ondenkbaar, zo vertelde ze aan vrienden. Daarin en in het geloof vond ze troost voor haar ondraaglijk leed. Luisterend naar Stabat Mater kan ik haar alleen maar gelijk geven.

Maria Grever

Liaisons historiques

Jaarrede Voorzitter Vereniging voor Vrouwengeschiedenis (VVG), 27 maart 1999

Maria Grever

Deze week ontving het VVG-bestuur een e-mail van twee leerlingen van 13 en 14 jaar - Dorian de Rijk en Emma Klaver - waarin ze zich beklagden over hun geschiedenisleraar. Anderhalf jaar lang had hij systematisch de paragrafen over vrouwengeschiedenis genegeerd. Ook weigerde hij les te geven over het ontstaan van het feminisme. 'Probeer je vrouwengeschiedenis in de boeken en het pakket te krijgen, slaat de leraar het over!', verzuchtte VVG-bestuurslid Marianne Boere. De leerlingen voeren hun actie verder. Ze hebben een heuse actiegroep opgericht: *Actione de Feministica*. Via de homepage van het IIAV en de VVG vroegen ze om meer informatie en ondersteuning, en die hebben ze gekregen. Hun verzoek is ook doorgestuurd naar de Kenau-list, de mailing-list van vrouwengeschiedenis, onlangs opgezet door Jenneke Quast van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG). Met deze moderne middelen gaat de VVG steeds meer als een adequate vraagbaak en als historisch spinnweb fungeren. Toch wordt de VVG nog onvoldoende als netwerk benut, terwijl we in 1976 wel als zodanig zijn begonnen.

Ik heb de indruk dat vrouwen sowieso weinig gebruik maken van het potentieel van hun eigen liaisons. Ook in de wereld van vrouwengeschiedenis bestaat nauwelijks traditie om elkaar te informeren over nieuwe bestuursfuncties en vacatures, leuke beurzen en postdocmogelijkheden binnen en buiten onze historische subdiscipline, of om de juiste mensen op de juiste plaatsen en projecten te krijgen. Word je bijvoorbeeld gevraagd voor een lezing, artikel of bestuursfunctie en je aarzelt of je zelf wel wilt, vraag dan even de tijd om na te denken zodat je iemands naam uit de VVG door kunt spelen. Namen zijn te vinden in *Historica*, waarin minimaal één keer per jaar het nuttige 'Netwerk vrouwengeschiedenis' wordt gepubliceerd. Binnenkort kan deze adressenlijst ook op onze homepage geraadpleegd worden. Uiteraard kan ook het VVG-bestuur om advies worden gevraagd. Nog te weinig vrouwen zien het belang, het nut en het plezier van het onderhouden van contacten. De VVG zou wat mij betreft meer als een soort sociëteit mogen functioneren waar je informatie kunt uitwisselen, elkaar kunt ontmoeten en andere mensen leert kennen, kortom om liaisons historiques op te bouwen. Op deze manier kan aan deskundigheidsbevordering en het stimuleren van vrouwelijk talent gewerkt worden. Functioneren in netwerken betekent natuurlijk wel dat er soms prozaïsche klussen gedaan moeten worden: stoelen klaar zetten, video-apparatuur bestellen, post verzenden, organisatiewerk dat je gelijkelijk moet laten rouleren.

Gelijke kansen voor vrouwen en mannen, gender-evenwicht in de besluitvorming, diversiteit in de organisatie, dat zijn enkele van de doelstellingen van Equality, de landelijke organisatie van experts in gender en etniciteit. Het zijn ook doel-

stellingen die de VVG bij onderzoek, onderwijs en bestuur op het terrein van de historische discipline beoogt. In onderzoek en onderwijs gaat het om de inhoudelijke aandacht voor de historische analyse van sekseverhoudingen. In bestuurlijk opzicht gaat het om een inhaalslag in de historische infrastructuur, zoals meer vrouwen in besturen van het historisch genootschap (KNHG), redacties van reguliere historische tijdschriften en beoordelingscommissies (NWO en KNAW). Professionele historica's zijn er voldoende, hoewel ook hier geldt dat vrouwen wel bereid moeten zijn om dit werk te doen. De doorstroom van vrouwen in dat historisch bedrijf voltrekt zich verbijsterend langzaam, zeker in Nederland. Daar zit wel een geschiedenis achter.

Uit mijn eigen promotieonderzoek blijkt hoe zwak de positie van vrouwen als subject en object in de negentiende en twintigste eeuw was. Zelfs rond 1950, toen er inmiddels relatief veel gepromoveerde historicae waren (circa elf procent op het totaal), ontbraken zij in besturen van historische genootschappen en redacties van tijdschriften, en hadden zij nauwelijks invloed op de historiografische canon.¹ In 1947 werd Elizabeth Visser als eerste vrouwelijke hoogleraar in de geschiedwetenschap benoemd. Zij was hoogleraar Oude Geschiedenis, en Griekse en Romeinse Oudheden te Groningen. Ruim een halve eeuw later, anno 1999, werken aan de Nederlandse geschiedenisafdelingen van de Universiteit Utrecht, de Vrije Universiteit, de Universiteit van Amsterdam en de Rijks Universiteit Leiden in totaal vijf vrouwelijke (*gewone*) hoogleraren in de geschiedwetenschap (negen procent). Bij de andere universitaire instellingen (Erasmus Universiteit Rotterdam, Katholieke Universiteit Nijmegen, de Katholieke Universiteit Brabant, de Landbouw Universiteit Wageningen, de Open Universiteit en de Universiteit Maastricht) ontbreekt een vrouwelijke hoogleraar in de geschiedwetenschap. De geschiedwetenschap was een mannenbolwerk, en de sporen daarvan zijn nog steeds merkbaar. De leraar van Dorian en Emma wil alleen lesgeven over godsdienst en oorlogen, zeggen ze. Een cultuur verandert niet zo snel.

Toch gelden soortgelijke verhoudingen natuurlijk niet alleen voor de historische discipline. Het blad *Uitleg* van OC&W publiceerde onlangs een tabel van de sekseverdeling in het hele onderwijsveld. Het is een fraai staaltje van gesegregeerde arbeidsverhoudingen naar sekse, maar dan specifiek voor het onderwijs: bij de kleuters veel vrouwelijke docenten, bij het hoger onderwijs zijn vrouwelijke hoogleraren met een lantaarn te zoeken. Er zijn verschillende oorzaken voor deze situatie, we zullen er vanmiddag nog genoeg over horen. Eén oorzaak van de marginale positie van vrouwelijke wetenschappers wil ik in dit verband kort noemen, dat is de combinatie van *past performance* en de werking van het *old-boys-network*. In de universitaire gemeenschap worden beoorde-

lingen van onderzoek sterk beïnvloed door eerder geleverde prestaties. Maar daar moet je natuurlijk wel een kans voor krijgen. Als vrouwen niet op AIO-, OIO- en postdocplaatsen terecht komen, worden ze moeilijk hoogleraar of universitair hoofddocent. Traditioneel spelen mannen de bal dikwijls toe naar bevriende andere mannen, zodat mannen snel een geschikte *past performance* kunnen opbouwen.

Omdat de VVG er niets voor voelt om een klaagclub te worden en omdat we verder willen, gaan we vanmiddag kritisch kijken naar strategieën om door te dringen in het historisch bedrijf en om de arbeidsmogelijkheden van vrouwen met een historische opleiding in het algemeen te vergroten. In november 1995 hebben wij als VVG-bestuur deze doelstelling opgenomen in ons beleid. Toen Ellen de Dreu in 1996 secretaris werd, was zij degene die voorstelde om een studiemiddag te organiseren over de werkgelegenheid van historica's. Vandaar *Historica op de arbeidsmarkt*, vandaar haar enquête over de arbeidssituatie van historica's die als een eerste peiling naar de VVG-leden is rondgestuurd. We zijn er als bestuur erg blij mee dat Ellen deze studiemiddag heeft georganiseerd en we verwachten boeiende lezingen en discussies.

Terugkijkend op het afgelopen jaar zijn er trouwens al veel nieuwe contacten gelegd. Het was een enerverend en in sommige opzichten zwaar jaar. Het bestuur organiseerde een studiemiddag over kleur en etniciteit, een conferentie over de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid en nam deel aan de manifestatie van de Nederlandse Vrouwenraad. Er ging veel geld om bij deze activiteiten. Onze penningmeester Anneke moest veel werk verrichten. Daarnaast hebben we

geregeld brieven geschreven om subsidie, veel vergaderd en overlegd. Steeds konden we rekenen op steun van het IIAV, ons scheidend bestuurslid Evelien Rijsbosch heeft daarin een zeer grote rol gespeeld. Steeds ook ondervonden we de medewerking van leden en sympathisanten. Ik dank allen, de mede-bestuursleden, de redactie, de student-vrijwilligers en vele anderen die zich voor deze activiteiten hebben ingezet. Dankzij ieders inzet konden we een succesvol jaar afsluiten. Circa 35 mensen discussieerden tijdens de studiemiddag met elkaar over de manier waarop kleur en etniciteit in onderzoek verwerkt kan worden. Ruim 75 mensen woonden de conferentie over de 1898- Tentoonstelling bij. En al viel de belangstelling bij de Vrouwenraad tegen, uiteindelijk kwamen er 1850 bezoekers, onder wie niet de minsten - zoals koningin Beatrix. Door al deze activiteiten van het VVG-bestuur en de redactie van *Historica* hebben zich ruim tachtig nieuwe leden en abonnees aangemeld. Omdat tien mensen hebben opgezegd is het aantal leden en abonnees nu per saldo 368. We zijn met deze stand heel blij. Een milleniumprobleem verwacht de VVG met deze stand van zaken dan ook niet.

Maria Grever sprak deze tekst uit als jaarrede voor de Vereniging voor Vrouwengeschiedenis bij de Algemene Ledenvergadering op zaterdag 27 maart 1999.

1. M. Grever, *Strijd tegen de stilte. Johanna Naber (1859-1941) en de vrouwenstem in geschiedenis*, Hilversum, 1994, pp. 119-132.

Historica

JA, IK WORD VVG-LID EN ONTVANG AUTOMATISCH HISTORICA

Contributie 1999*

- A f. 40,00 (studentlid, ovr collegekaartnummer)
B f. 55,00

Naam

Adres

Postcode Plaats

Stuur deze bon of een briefkaart naar: VVG, p/a IIAV, Obiplein 4, 1094 RB Amsterdam, of bel naar redactie Historica, tel. 071-5215873. U kunt ook lid worden door het bedrag over te maken op het **VVG-gironummer 4102980**.

* Omcirkel wat van toepassing is

JA, IK NEEM/GEEF EEN JAARABONNEMENT OP HISTORICA

abonnementsprijs 1999*

- A abonnee f. 30,00
B instelling-abonnee f. 40,00

Naam

Adres

Postcode Plaats

Stuur de acceptgiro naar:

Naam

Adres

Postcode Plaats

Stuur deze bon of een briefkaart naar: VVG, p/a IIAV, Obiplein 4, 1094 RB Amsterdam, of bel naar redactie Historica, tel. 071-5215873. U kunt ook een abonnement nemen door het bedrag over te maken op het **VVG-gironummer 4102980**.

* Omcirkel wat van toepassing is.